

CILVĒKA PAMATTIESĪBAS KĀ BŪTISKA SATVERSMES SASTĀVDAĻA: ĢENĒZE, NOZĪME, SATURS

FUNDAMENTAL HUMAN RIGHTS AS AN ESSENTIAL COMPONENT OF THE CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF LATVIA: GENESIS, MEANING, CONTENT

Anita Rodiņa, Dr. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Valststiesību zinātņu katedras asociētā profesore

Annija Kārklīņa, Dr. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Valststiesību zinātņu katedras profesore

Summary

Only in 1998, the Constitution of the Republic of Latvia – *Satversme*, which has been adopted more than a hundred years ago and is one of the oldest constitutions in Europe, was supplemented with a new chapter concerning the regulation of fundamental human rights. Until the adoption of Chapter 8 of the *Satversme*, only a few fundamental human rights could be found in the Constitution.

The article discusses the development of the regulation of fundamental rights in the *Satversme*, the importance of fundamental rights in a democratic state, as well as reflects the catalogue of fundamental rights. In the article, the authors, looking at the catalogue of fundamental rights included in the *Satversme*, analyses fundamental rights by dividing them in groups, i.e. civil, political, social, economic, cultural and solidarity rights. The publication outlines the most characteristic features of each group of fundamental rights, points out content of those rights and looks into the recent case law of the Constitutional Court.

The publication can contribute to the study material for law students of constitutional law course.

Atslēgvārdi: pamattiesības, Satversme, pamattiesību katalogs, Satversmes tiesa, pamattiesību aizsardzība

Keywords: fundamental rights, Constitution (*Satversme*), catalogue of fundamental rights, Constitutional Court, protection of fundamental rights

Ievads

2023. gadā aprit 25 gadi, kopš Latvijas Republikas konstitūcija – Satversme – tika papildināta ar 8. nodaļu “Cilvēka pamattiesības”, kura satur izvērstu un mūsdienīgu cilvēka pamattiesību regulējumu.

Lai arī Latvijas Republikas Satversme (turpmāk – Satversme) ir konstitūcija ar vairāk nekā 100 gadu senu vēsturi, t. i., tā tika pieņemta un stājās spēkā 1922. gadā, tomēr līdz pat 1998. gada 15. oktobri pieņemtajiem grozījumiem tajā nebija iekļauts izvērstas pamattiesību regulējums – Satversme līdz tam saturēja vien dažas pamattiesības, kas bija saistītas ar vēlēšanu tiesībām, un 82. pants tolaik paredzēja pilsoņu vienlīdzību likuma un tiesas priekšā.¹

Neraugoties uz to, ka Satversme daudzus gadus pastāvēja bez izvērsta pamattiesību kataloga, cilvēka pamattiesību nozīme Latvijā tika apzināta jau kopš valsts dibināšanas.² 1918. gada 17. novembra Tautas padomes politiskajā platformā³ un pēcāk arī 1920. gada 1. jūnija Satversmes sapulces pieņemtajos Latvijas valsts iekārtas pagaidu noteikumos⁴ atrodamas atsevišķas cilvēka pamattiesības. Turklāt Senāts Latvijas valsts iekārtas pagaidu noteikumu 9. pantu, kurā citstarp bija paredzēta personas un dzīvokļa neaizskaramība, preses, vārda brīvība,⁵ ir piemērojis pat pēc Satversmes spēkā stāšanās – 1929. gada 16. oktobra spriedumā.⁶

Situācija, ka Satversme tik ilgi pastāvēja bez izvērsta pamattiesību kataloga, bija tālaika iekšējos politiskos notikumos balstīta nejaušība. Satversmes tēvi bija iecerējuši pamattiesību regulējumu iekļaut atsevišķā Satversmes daļā – II daļā, taču tās pieņemšanai dažādu Satversmes sapulcē pārstāvēto politisko spēku domstarpību dēļ tolaik pietrūka balsu, tādēļ izstrādātā II daļa 1922. gadā netika pieņemta.⁷ Kā liecina starpkaru periodā tapušās publikācijas, tajā laikā politiķu un juristu aprindās Satversmes II daļas noraidīšana kopumā nav tikusi uztverta kā būtiska neveiksme vai Satversmes nepilnība – tikai atsevišķos rakstos norādīts šis Satversmes trūkums.⁸

Laika gaitā, t. sk. arī pēc Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanas, atsevišķu pamattiesību regulējums fragmentāri bija atrodams dažādos speciālajos likumos,

¹ Piezīme. Satversmes 82. panta vēsturiskā redakcija līdz 1998. gada grozījumiem noteica: “Likuma un tiesas priekšā visi pilsoņi ir vienlīdzīgi.” Sk.: <https://likumi.lv/ta/id/57980-latvijas-republikas-satversme>. Plašāk sk.: Kusiņš G. Satversme un cilvēktiesības Latvijā. Grām.: Cilvēktiesību īstenošana Latvijā: tiesa un administratīvais process. Rīga: Latvijas Cilvēktiesību institūts, 1998, 11.–17. lpp.

² Pleps J. Pamattiesību konstitucionālā regulējuma ģenēzes ietekme uz Satversmes 8. nodaļas normu interpretāciju. Grām.: Aktuālas cilvēktiesību aizsardzības problēmas. Konstitucionālā sūdzība. Satversmes tiesas 2008. un 2009. gada konferences materiālu krājums. Rīga: TNA, 2010, 17. lpp.

³ Latvijas Tautas padomes politiskā platforma. Latvijas Pagaidu Valdības Likumu un Rikojumu Krājums, 1919, Nr. 2.

⁴ Latvijas valsts iekārtas pagaidu noteikumi. Likumu un Valdības Rikojumu Krājums, 1920, Nr. 183.

⁵ Latvijas valsts iekārtas pagaidu noteikumi: LV likums. Likumu un Valdības Rikojumu Krājums, 1920, Nr. 183.

⁶ Senāts lasa Satversmi. Satversme Senāta atziņās. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, 2022, 80. lpp.

⁷ Piezīme. Lemjot par Satversmes otro daļu, trešajā lasījumā Satversmes sapulcē projekts neguva tautas priekšstāvju vajadzīgo atbalstu – 62 Satversmes sapulces locekļi balsoja “par”, 6 bija “pret”, bet 62 balsojumā atturējās.

⁸ Plašāk par pagaidu satversmē noteiktajām cilvēktiesībām un Satversmes II daļas likumprojektu sk.: Pleps J. 2010, 14.–23. lpp.

piemēram, 1990. gada likumā “Par presi un citiem masu informācijas līdzekļiem”,⁹ 1990. gada likumā “Par reliģiskajām organizācijām”,¹⁰ 1991. gada likumā “Par arod-
biedrībām”¹¹ u. tml. Izvērstāks pamattiesību regulējums pēc neatkarības atjaunošanas
tika noteikts speciālā likumā – 1991. gada 10. decembra konstitucionālajā likumā
“Cilvēka un pilsoņa tiesības un pienākumi”. Šim likumam bija 44 panti, kas bija
sadalīti trīs nodaļās: vispārējos noteikumos, pilsoņu tiesībās un pienākumos un visu
cilvēku tiesībās un pienākumos.¹² Likums tika kritizēts tā neskaidrā juridiskā statusa
dēļ,¹³ turklāt arī Satversme, kuras darbība pilnā apmērā tika atjaunota 1993. gada
6. jūlijā, tādu normatīvo aktu veidu kā “konstitucionālais likums” neparedzēja.
Eksperti tādēļ bija norādījuši, ka šis konstitucionālais likums savu uzdevumu pil-
dīja vāji, jo tam bija formāls, nevis reāls konstitucionāls statuss.¹⁴ Lai vai kā, šis
likums pildīja cilvēka pamattiesību galvenā regulējuma lomu līdz pat 1998. gadam,
kad Satversme tika papildināta ar 8. nodaļu. Papildus jāatzīmē, ka līdz Satversmes
grozījumu pieņemšanai, t. i., 1997. gada 27. jūnijā, Latvijā stājās spēkā Eiropas Cil-
vēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija (turpmāk – Konvencija) un
vairāki tās protokoli.¹⁵ Līdz ar to kopš 1997. gada arī Latvijas iedzīvotāji var vērsties
Eiropas Cilvēktiesību tiesā ar iesniegumu par Konvencijas pārkāpumiem, kas ir
būtisks notikums no cilvēktiesību viedokļa. Arī Latvijas vēlme iekļauties Eiropas
Savienībā veicināja pamattiesību attīstību, jo par vienu no galvenajiem uzdevumiem
tika izvirzīta Latvijas tiesību aktu tuvināšana Eiropas standartiem.

1998. gadā, pieņemot Satversmes 8. nodaļu, tika novērsta Satversmes nepilnība –
tā pamattiesību trūkuma dēļ esot nepabeigta jeb, prof. M. Lazersona vārdiem tēlaini
salīdzinot, – kā rumpis bez galvas.¹⁶

Publikācijas mērķis ir sniegt ieskatu Satversmē iekļauto pamattiesību regulējuma
attīstībā, gan ieskicējot Satversmes 8. nodaļas tapšanas gaitu, gan arī aplūkojot Satver-
smē ietverto pamattiesību praktisko nozīmi Latvijā. Raksta ierobežotā apjoma dēļ
autore nepretendē uz visaptverošu katras Satversmē iekļautas pamattiesības analīzi,
bet aplūkos Satversmē atrodamās pamattiesību grupas un sniegs pie šīm grupām
pieskaitāmo pamattiesību raksturojumu, kā arī ieskicēs būtiskākās un jaunākās Sat-
versmes tiesas atziņas par Satversmes pamattiesību katalogu un cilvēka pamattiesību
aizsardzības nozīmi.

⁹ Par presi un citiem masu informācijas līdzekļiem: LV likums. Pieņemts 20.12.1990.

¹⁰ Par reliģiskajām organizācijām: LV likums. Pieņemts 12.10.1990. Ziņotājs, 1990, Nr. 40. Zaudējis spēku.

¹¹ Par arodbiedrībām: LV likums. Pieņemts 13.12.1990. Zaudējis spēku.

¹² Latvijas Republikas konstitucionālais likums “Cilvēka un pilsoņa tiesības un pienākumi”: LV likums. Pieņemts 10.12.1991. Zaudējis spēku.

¹³ No LR AP pirmās sesijas (1990. gada 3. maijs – 1993. gada 5. jūlijs) 45. sēdes stenogrammas, 198. burtnīca. Latvijas Vēstnesis, 20.04.2006.

¹⁴ Satversme un cilvēktiesības. Gadagrāmata 1999. Cilvēktiesību Žurnāls, 1999, Nr. 9–12. Rīga: Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes Cilvēktiesību institūts, 2000, 7. lpp.

¹⁵ Par 1950. gada 4. novembra Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvenciju un tās 1., 2., 4., 7. un 11. protokolu: LV likums. Pieņemts 04.06.1997. Latvijas Vēstnesis, 1997, Nr. 143.

¹⁶ Cielava V. Pamattiesības – Satversmē vēl tukša vieta. Aktuāli cilvēktiesību jautājumi Latvijā. Cilvēktiesību Žurnāls, 1996, Nr. 3, 33. lpp.; Lazersons M. “Konstitucionāla” likumdošana un Saeimas publisko tiesību komisija. Jurists, 1928, Nr. 6, 165.–166. sl. Citēts pēc: Pleps J. 2010, 24. lpp.

1. Cilvēka pamattiesības – demokrātiskas tiesiskas valsts nepieciešamība

Konstitūcijas izpratne, tās saturs ir veidojies, ņemot vērā gan nozīmīgus vēsturiskus notikumus (piemēram, revolūcijas), gan arī juridiskās un filozofiskās domas attīstību. Doktrīnā norādīts, ka, sākot ar 18. gadsimta beigām, tiek pieņemtas modernas konstitūcijas, kas citstarp iekļauj arī cilvēka pamattiesības.¹⁷ Kopš šī brīža cilvēka pamattiesības kā dabiskas tiesības tiek materializētas arī normatīvajā aktā, kam piemīt augstākais juridiskais spēks, jeb tās tiek konstitualizētas. Kā norādījis prof. A. Šajo, tipiska konstitūcija mūsdienās satur vai iekļauj cilvēka pamattiesību katalogu, kura saturs ir katras valsts ziņā.¹⁸

Teorijā ir atzīts, ka cilvēka pamattiesības ir gan formāli, gan pēc būtības (substanciāli) ar fundamentālu nozīmi, kas tādējādi veido katras tiesību sistēmas centrālo daļu.¹⁹ Proti, formālā izpratnē pamattiesību fundamentālais raksturs pamatojams ar to, ka tās ir iekļautas normatīvā aktā, kam piemīt augstākais juridiskais spēks, kurš ir saistošs visiem bez izņēmuma. Substanciāli pamattiesības ir fundamentālas, jo tās noteic citu lēmumu saturu, ko var pamatot ar šo tiesību kā dabisku jeb neatņemamu raksturu.

Mēdz teikt, ka mūsdienu konstitucionālismu raksturo tas, ka cilvēks ir galvenais subjekts, kura tiesībām ir jābūt valsts uzmanības centrā. Līdzīgi Satversmes tiesa ir secinājusi, ka Latvijas tiesību sistēmas pamatvērtība ir cilvēktiesību nodrošināšana.²⁰ Jeb – cilvēks un tā pamattiesības ir Latvijas valsti raksturojoša vērtība.

Vienlaikus visas Satversmē iekļautās cilvēka pamattiesības ir subjektīvas tiesības. Tas nozīmē, ka tās dod personai reālas un tiešas aizsardzības iespējas. Var arī teikt, ka subjektīvas pamattiesības nozīmē likumdevēja izšķiršanos par kādas tiesības piešķiršanu tiesību subjektam.²¹ Tās rada personai nevis iluzoru, bet reālu iespēju tiesības un brīvības formā. Jāuzsver, ka no cilvēka pamattiesību satura var arī izrietēt pienākums, piemēram, miermīlīgi pulcēties (103. pants), vai arī atturēšanās no kādām darbībām, piemēram, neizmantojot īpašumu pretēji sabiedrības interesēm (105. pants).

Cilvēka pamattiesībām ir tieša iedarbība.²² Judikatūrā skaidrots, ka pamattiesības ir piemērojamas “tieši un nepastarpināti”.²³ Tas nozīmē, ka pamattiesības īstenošanai nav nepieciešams obligāti kāds papildu normatīvais regulējums jeb tā trūkums neliedz tieši īstenot konkrēto pamattiesību. Šim principam ir būtiska nozīme gan materiālā ziņā, gan arī procesuālā ziņā, jo persona, tieši atsaucoties uz subjektīvu

¹⁷ Loughlin M. What is Constitutionalisation? In: Dobner P., Loughlin M. (eds). *The Twilight of Constitutionalism?* Oxford: Oxford University Press, 2010, p. 48.

¹⁸ Šajo A. *Limiting Government. An Introduction to Constitutionalism.* Budapest: CEU Press, 1999, p. 253.

¹⁹ Alexy R. *A Theory of Constitutional Rights.* Oxford: Oxford University Press, 2004, p. 351.

²⁰ Satversmes tiesas 29.04.2016. spriedums lietā Nr. 2015-19-01, 10.6. p. Latvijas Vēstnesis, 2016, Nr. 85.

²¹ Alexy R. 2004, p. 119.

²² Sweet A. S. *Governing with Judges. Constitutional Politics in Europe.* Oxford: Oxford University Press, 2000, p. 94.

²³ Satversmes tiesas 21.12.2007. spriedums lietā Nr. 2007-12-03, 20. p. Latvijas Vēstnesis, 2007, Nr. 207; Satversmes tiesas 29.10.2003. spriedums lietā Nr. 2003-05-01, 32. p. Latvijas Vēstnesis, 2003, Nr. 152.

pamattiesību, var izmantot pieejamos tiesību aizsardzības līdzekļus, aizsargājot savas (subjektīvās) cilvēka pamattiesības.²⁴

Šajā sakarā būtiski norādīt arī par personas atbildību savu subjektīvo pamattiesību īstenošanā, jo ne velti judikatūrā uzsvērts, ka demokrātiskas tiesiskas valsts funkcionēšanas priekšnoteikums ir katras atsevišķas personas spēja pašierobežot savu egoistisko brīvību un rīkoties atbildīgi.²⁵ Nav šaubu, ka pamattiesības iespējams īstenot tikai tad, ja valsts ir patiesi demokrātiska un tiesiska. Bet, no otras puses, pamattiesību izmantošana nedrīkst tikt vērsta pret demokrātiju kā tādu.²⁶ Tiesībās ir pazīstams pašaizsargājošas demokrātijas koncepts, kas pieļauj un pat atsevišķos gadījumos pieprasa īpašus pašaizsardzības pasākumus savas demokrātiskās sistēmas stabilitātes un efektivitātes nodrošināšanai.²⁷ Tostarp paredzēt cilvēka pamattiesību ierobežošanu. Tomēr cilvēka pamattiesību ierobežošana var notikt pašas konstitūcijas ietvaros, ar to saprotot, ka ierobežojumam ir jābūt pamatotam un nepieciešamam: noteiktam ar likumu, tam jābūt leģitīmam mērķim un nepieciešamam demokrātiskā sabiedrībā. Citiem vārdiem, kā to trāpīgi raksturojis A. Baraks, cilvēka pamattiesības var tikt ierobežotas, bet šiem ierobežojumiem arī ir ierobežojumi.²⁸

Viena no būtiskām konstitūcijas iezīmēm ir tās spēja būt dzīvam instrumentam. Proti, cilvēka pamattiesības nekad nebūs konstantas – nemainīgas. Tās attīstās un aug kopā ar sabiedrības izpratni par šīm tiesībām. Tas nozīmē, ka cilvēka pamattiesības konstitūcijā ir vārdi, kas ir jāpiepilda ar saturu, ko piešķir cilvēks, interpretējot šīs tiesības, turklāt, darot to, ņem vērā tiesību sistēmas attīstību konkrētajā mirklī.

Līdz ar to katram tiesību piemērotājam, noskaidrojot cilvēka pamattiesību saturu, jāpārzina šo pamattiesību interpretācijas paņēmieni, citstarp no Satversmes 89. panta izrietošais nacionālo cilvēka pamattiesību un starptautisko cilvēktiesību harmonijas princips. Šeit spilgti izpaužas tas, ko konstitucionālo tiesību teorijā pazīst ar konstitucionālo tiesību internacionalizāciju, kad ar interpretācijas palīdzību starptautiskās tiesības nonāk nacionālajās tiesībās.²⁹ Šī konstitucionālo tiesību iedaba īpaši spilgti atspoguļojas cilvēka pamattiesībās.

Satversmes teorijā, kā arī judikatūrā ir nostiprinājies tās vienotības princips.³⁰ Tas nozīmē, ka Satversmes normas nevar uzlūkot atrauti citu no citas. No šā, pirmkārt, strukturāli iezīmējas tas, ka cilvēka pamattiesības Satversmē nav atrodamas tikai Satversmes 8. nodaļā. Otrkārt, Satversmē noteiktās pamattiesības veido savstarpēji līdzsvarotu sistēmu,³¹ tādēļ saturiski vienas un tās pašas tiesības var aizsargāt vairāki Satversmes panti. Piemēram, tiesības uz ģimenes dzīves neaizskaramību ir garantētas gan Satversmes 110., gan 96. pantā.³²

²⁴ Satversmes tiesas 05.12.2001. spriedums lietā Nr. 2001-07-0103, 1. p. Latvijas Vēstnesis, 2001, Nr. 178.

²⁵ Satversmes tiesas 11.12.2020. spriedums lietā Nr. 2020-26-0106, 19.2. p. Latvijas Vēstnesis, 2020, Nr. 242.

²⁶ Satversmes tiesas 30.08.2000. spriedums lietā Nr. 2000-03-01, 6. p. Latvijas Vēstnesis, 2000, Nr. 307/309.

²⁷ Sk.: Müller J.-W. *Militant Democracy*. In: Rosenfeld M., Sajo A. (eds). *Comparative Constitutional Law*. Oxford: Oxford University Press, 2012, p. 1254; Satversmes tiesas 29.06.2018 spriedums lietā Nr. 2017-25-01, 20.2. p. Latvijas Vēstnesis, 2018, Nr. 130.

²⁸ Barak A. *The Judge in Democracy*. [B. v.]: Princeton University Press, 2006, p. 84.

²⁹ Chang W.-C., Yeh J.-R. *Internationalization of Constitutional Law*. In: Rosenfeld M., Sajo A. (eds). *Comparative Constitutional Law*. Oxford: Oxford University Press, 2012, p. 1168.

³⁰ Satversmes tiesas 08.11.2006. spriedums lietā Nr. 2006-04-01, 15.3. p. Latvijas Vēstnesis, 2006, Nr. 183.

³¹ Satversmes tiesas 13.05.2005. spriedums lietā Nr. 2004-18-0106, 10. p. Latvijas Vēstnesis, 2005, Nr. 77.

³² Satversmes tiesas 23.04.2009. spriedums lietā Nr. 2008-42-01, 8. p. Latvijas Vēstnesis, 2009, Nr. 64.

Cilvēktiesību teorijā pamatoti runā par subjektīvo pamattiesību daudzējādu sistematizēšanu (iedalīšanu), piemēram, negatīvajās, pozitīvajās, aktīvajās pamattiesībās³³ vai arī absolūtajās un relatīvajās pamattiesībās. Nav šaubu, ka Satversmē ir gan personas pilsoniskās un politiskās tiesības un brīvības, gan arī ekonomiskās, sociālās un kultūras pamattiesības, solidaritātes tiesības. Taču pilnībā var piekrist tēzei, ka nav tik svarīgi atrast konkrētās pamattiesības piederību pie vienas vai otras grupas, nozīmīgāk ir tās ievērot.³⁴ Tāpat vienai un tai pašai pamattiesībai var piemist dažāds raksturs. Piemēram, tiesībām uz izglītību piemīt gan pilsonisko un politisko tiesību daba, gan ekonomisko, sociālo un kultūras tiesību daba, kas prasa pozitīvu valsts darbību, un pat solidaritātes elements.³⁵ Tai pašā laikā pastāv atšķirības, piemēram, valsts lomas vērtējumā un tās iesaistē, rīcības brīvības izvērtējumā, nodrošinot pilsoniskās vai sociālās pamattiesības. Līdz ar to joprojām gan zinātnē, gan arī praksē pamattiesību grupām tiek veltīta attiecīga uzmanība.

Nav noliedzama premisa, ka cilvēka pamattiesības Latvijā būtu jāievēro, pat ja Satversmē tās nebūtu iekļautas. Tas izrietētu gan no tā, ka Latvija ir tiesiska valsts, gan arī tā, ka Latvijai ir saistoša virkne starptautisko tiesību aktu, kuros iekļauts attiecīgs cilvēktiesību standarts. Tomēr pamattiesību esība Satversmē ir Latvijas valsti un sabiedrību raksturojoša vērtība, kas jāciema ikvienam.

2. Satversmes 8. nodaļas izstrāde un pieņemšana

Pēc neatkarības atjaunošanas **pamattiesību** ietveršana Latvijas konstitucionālo tiesību aktos bija viens no būtiskākajiem konstitucionālo tiesību jautājumiem. Pieņemot 1990. gada 4. maija Latvijas PSR Augstākās Padomes deklarāciju “Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu”, tās 8. punktā tika norādīta apņēmība “garantēt Latvijas Republikas un citu valstu pilsoņiem, kas pastāvīgi dzīvo Latvijas teritorijā, sociālās, ekonomiskās un kultūras tiesības, kā arī politiskās brīvības, kuras atbilst vispārāztītām starptautiskām cilvēktiesību normām [...]”.³⁶ Tajā pašā dienā Augstākā Padome arī pieņēma deklarāciju “Par Latvijas Republikas pievienošanas starptautisko tiesību dokumentiem cilvēktiesību jautājumos”, pievienojoties virknei starptautisko cilvēktiesību dokumentu.³⁷ Tādējādi ar šo deklarāciju tika ietverta pamattiesību kataloga vispārēja garantija ar atsauci uz attiecīgajām starptautisko

³³ Sk. vairāk, piemēram: Alexy R. 2004, pp. 163–177.

Piezīme. Valststiesību zinātnieks G. Jelineks šo brīvības jomu, ko aizsargā pamattiesības kā aizsardzības tiesības (jeb “negatīvās tiesības”), nosauca par *status negativus*, jo tajās no valsts tiek prasīts neiejaukties (t. i., neko nedarīt), pretstatā *status positivus*, kur no valsts var prasīt kaut ko darīt (t. i., veikt, nodrošināt, dot), un pretstatā *status activus*, kas attiecas uz pilsoniskajām tiesībām (vācu val. – *staatsbürgerliche Rechte*), jo īpaši vēlēšanu tiesībām. Sk.: Münch I. von. Staatsrecht. Band 2. 5., nebearbeitete Auflage. Stuttgart, Berlin, Köln: Verlag W. Kohlhammer, 2002, Rn. 148.

³⁴ Satversmes tiesas 11.12.2006. spriedums lietā Nr. 2006-10-03, 14.1. p. Latvijas Vēstnesis, 2006, Nr. 201.

³⁵ Satversmes tiesas 23.04.2019. spriedums lietā Nr. 2018-12-01, 20. p. Latvijas Vēstnesis, 2019, Nr. 81.

³⁶ Latvijas PSR Augstākās Padomes deklarācija “Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu”. Pieņemta 04.05.1990.

³⁷ Par Latvijas Republikas pievienošanas starptautisko tiesību dokumentiem cilvēktiesību jautājumos. Augstākās Padomes deklarācija. Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1990, Nr. 20.

cilvēktiesību normām.³⁸ Taču praksē tolaik valsts institūcijas un tiesas cilvēktiesību normas saskaņā ar iesīkstējušos padomju tiesību izpratni uzskatīja par deklaratīviem dokumentiem un tās gandrīz nepiemēroja.³⁹

Pēc neatkarības atjaunošanas sākotnēji Augstākajai Padomei bija iecere pieņemt Pamatlikumu pārejas periodam, iekļaujot tajā arī pamattiesības, taču šī ideja dažādu iemeslu dēļ netika īstenota, un drīz pēc tam tika pieņemts iepriekš pieminētais 1991. gada 10. decembra konstitucionālais likums “Cilvēka un pilsoņa tiesības un pienākumi”.

Satversmes papildināšana ar 8. nodaļu “Cilvēka pamattiesības” ir 6. Saeimas sasaukuma veikums – Satversmes grozījumu projekts, kas paredzēja papildināt Satversmi ar jaunu – 8. nodaļu, tika iesniegts izskatīšanai Saeimā 1996. gadā, tas tika pieņemts 1998. gada 15. oktobrī, un jau 6. novembrī tie stājās spēkā.⁴⁰ Kā tika noteikts pārejas noteikumos, ar Satversmes 8. nodaļas spēkā stāšanos spēku zaudēja konstitucionālais likums “Cilvēka un pilsoņa tiesības un pienākumi”.

Zināma ietekme uz pamattiesību kataloga izstrādi un iekļaušanu Satversmē bija starptautiskajiem ekspertiem, kuri pauda kritiku par to, ka Latvijā cilvēktiesībām neesot konstitucionāla ranga.⁴¹ Arī Latvijas tiesību eksperti apzinājās, ka pamattiesību kataloga neesamība valsts pamatlikumā ir nopietns trūkums.⁴² Sava nozīme pamattiesību nodaļas izstrādē bija arī apstāklim, ka tolaik abās pārējās Baltijas valstīs – Igaunijā un Lietuvā – tika pieņemtas jaunas konstitūcijas, kurās bija iekļautas plašas pamattiesību nodaļas.⁴³ Tas viss noveda pie idejas par izvēsta pamattiesību regulējuma iekļaušanu Satversmē. Eksperti prognozēja, ka tas, ka beidzot Satversmē būs “melns uz balta” ierakstītas pamattiesības, neļaus ierēdnim un tiesnesim tās tik viegli ignorēt”, un ka līdz ar to Satversmes papildināšana varētu būt nopietns ieguldījums cilvēktiesību reālā uzlabošanā Latvijā, kas varētu samazināt spriedzi starp iedzīvotājiem un valsts aparātu, tādējādi stabilizējot neatkarīgo un demokrātisko Latvijas valsti.⁴⁴

Satversmes 8. nodaļas pieņemšana ir apjomīgākais Satversmes grozījums, un, ņemot vērā pamattiesību īpašo nozīmi, tos neapšaubāmi var raksturot kā fundamentālākos grozījumus, kas Satversmē jebkad pieņemti. Ar šiem grozījumiem tika mainīta Satversmes struktūra – tā ieguva jaunu nodaļu – 8. nodaļu, kura sastāv no 28 pantiem. Viens no 8. nodaļas pantiem, t. i., 89. pants, tieši norāda uz Latvijas un starptautisko tiesību harmonijas principu, t. sk. Latvijas apņemšanos aizsargāt arī

³⁸ Ziemele I. Starptautiskās tiesības Latvijas tiesību sistēmā un tiesu un administratīvajā praksē. Grām.: Cilvēktiesību īstenošana Latvijā: tiesa un administratīvais process. Rīga: Latvijas Cilvēktiesību institūts, 1998, 27.–30. lpp.

³⁹ Levits E. 4. maija Deklarācija Latvijas tiesību sistēmā. Grām.: 4. maijs. Rakstu, atmiņu un dokumentu krājums par Neatkarības deklarāciju. Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 2000, 64. lpp.

⁴⁰ Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē: LV likums. Pieņemts 15.10.1998. Latvijas Vēstnesis, 1998, Nr. 308/312.

⁴¹ Atbildes uz ANO Cilvēktiesību komitejas locekļu jautājumiem. Cilvēktiesību Žurnāls, 1996, Nr. 2, 78.–79. lpp. Citēts pēc: Pleps J. Pamattiesību katalogs starpkaru periodā. Jurista Vārds, 2008, Nr. 48 (553).

⁴² Kusiņš G. Kā pilnveidot mūsu valsts Satversmi. Grām.: Satversmes reforma Latvijā: par un pret. Ekspertu seminārs, Rīga, 1995. g. 15. jūnijs. Rīga: Sociāli ekonomisku pētījumu institūts “Latvija”, 1995, 39. lpp.

⁴³ Balodis R., Kārkliņa A., Danovskis E. Latvijas konstitucionālo un administratīvo tiesību attīstība pēc neatkarības atjaunošanas. Latvijas Universitātes žurnāls. Juridiskā zinātne, 2012, Nr. 3, 59. lpp.

⁴⁴ Levits E. Piezīmes par Satversmes 8. nodaļu – Cilvēka pamattiesības. Satversme un cilvēktiesības. Gadagrāmata 1999. Cilvēktiesību Žurnāls, 1999. Nr. 9–12, 17. lpp.

starptautiskajos tiesību aktos paredzētās cilvēktiesības, savukārt 116. pants noteic pamattiesību ierobežošanas regulējumu. Taču visi pārējie 8. nodaļas panti satur dažādas pamattiesības, tādējādi veidojot visnotaļ izvērstu pamattiesību katalogu, kurš aptver visas cilvēktiesību paaudzes.

Diskutējot par Satversmes 8. nodaļu, no juridiskās tehnikas viedokļa tika apspriesta arī ideja par iespējamu Satversmes struktūras mainīšanu, jo citu valstu konstitūcijām ir raksturīgi cilvēka pamattiesību regulējumu iekļaut kā vienu no pirmajām konstitūciju nodaļām, tādējādi simboliski akcentējot cilvēka un viņa pamattiesību īpašo nozīmi valstī, taču Satversmes gadījumā tika secināts, ka no juridiskās tehnikas viedokļa šādas izmaiņas būtiski ietekmētu visu pārējo Satversmes pantu numerāciju. Līdz ar to tika nolemts pamattiesības kā jaunāko nodaļu iekļaut Satversmes noslēgumā – kā 8. nodaļu, kas, protams, nekādā veidā nemazina tās nozīmi.

Satversmes 8. nodaļa tika izstrādāta, ievērojot pagājušā gadsimta sākuma latviešu valodas specifiku un juridisko lakonismu, un šīs nodaļas tiesību normu saturs tika veidots, ievērojot Satversmes iekšējo stilu, tādēļ pamattiesības Satversmē ierakstītas vispārējā formulējumā.⁴⁵ Tas noteikti atstāj zināmu iespaidu uz interpretāciju, lai gan ir vispārpieņemts, ka cilvēktiesības tiek formulētas visai abstrakti, tādēļ to saturs nosakāms saprātīgas interpretācijas ceļā, par pamatu ņemot indivīda lomu Rietumu demokrātijā.⁴⁶ Juridiskajā literatūrā arī norādīts, ka 8. nodaļas formulējumu lakonisma dēļ tā iepaliekot Eiropas Cilvēktiesību konvencijas sniegtajiem plašajiem un konkrētajiem kritērijiem.⁴⁷ Īpaši tas attiecas uz ierobežojumiem, kas, atšķirībā no Konvencijas, kur ierobežojumi noteikti pie katra panta, Satversmē atrodami tikai vienā – 116. pantā. Protams, jāpiekrīt Satversmes pētniekiem, kas norādījuši, ka 116. panta konstrukcija nav sastopama nevienā citā valstī⁴⁸ un ka šis pants, kuram ir sarežģīta uzbūve, maldina, ka tajā izsmeltoši ir uzskaitītas visas tiesības, kuras *var* ierobežot, un arī norādīti visi ierobežošanas kritēriji. Līdzīgi arī Satversmes 91. pantā paredzētais regulējums “visi cilvēki Latvijā ir vienlīdzīgi likuma un tiesas priekšā” varētu radīt kļūdainu priekšstatu, ka šis pants ir attiecināms tikai uz fiziskām personām, nevis arī uz privātām juridiskām personām.

Atšķirībā no 1922. gada apspriestās Satversmes II daļas projekta, kurā Satversmes sapulces locekļi daudzas idejas bija smēlušies Vācijas 1919. gada Veimāras konstitūcijā, 8. nodaļas tapšanā netika izmantots kādas konkrētas valsts konstitūcijas prototips, bet tā saturiski balstījās uz starptautiskajos dokumentos noteikto regulējumu un jo īpaši uz Konvenciju, kā arī ANO dokumentos ietvertām tiesībām, protams, arī citu valstu konstitūcijas kalpoja kā paraugs.

Vairākas pamattiesības, kuras ir atrodamas 8. nodaļā, savulaik bija paredzēts iekļaut arī 1922. gadā nepieņemtajā Satversmes II daļā, t. sk., piemēram, mazākumtautību tiesības lietot savu valodu un attīstīt savu etnisko un kultūras identitāti, dzimumu vienlīdzību, mājokļa un korespondences neaizskaramību, pārvietošanās

⁴⁵ Balodis R. Ievads Latvijas Republikas Satversmes VIII nodaļas komentāriem. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, Nr. 15. lpp.

⁴⁶ Levits E. Cilvēktiesību normas un to juridiskais rangs Latvijas tiesību sistēmā. Juristu žurnāls Nr. 5 / Cilvēktiesību Žurnāls Nr. 6, 1997, 32.–53. lpp.

⁴⁷ Vildbergs H. J., Feldhūne G. Atsauces Satversmei: mācību līdzeklis. Rīga: Latvijas Universitāte, 2003, 125. lpp.

⁴⁸ Pleps J., Pastars E., Plakane I. Konstitucionālās tiesības. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2004, 719. lpp.

brīvību, zinātnes un mākslas brīvību, t. sk. izglītības tiesības un obligātās izglītības minimumu.⁴⁹

Laika gaitā ir pieņemti vairāki 8. nodaļas pantu grozījumi. Tie tapuši iekšpolitisku apsvērumu dēļ, piemēram, 2002. gadā tika grozīts 101. pants, paredzot, ka pašvaldību darba valoda ir latviešu valoda; 104. pants, kurš noteic tiesības saņemt atbildi no valsts un pašvaldību iestādēm valsts valodā;⁵⁰ 2005. gadā grozīts 110. pants, nosakot, ka laulība ir savienība starp sievieti un vīrieti.⁵¹ Savukārt starptautisko saistību rezultātā tapuši vairāku pantu grozījumi, piemēram, 2004. gadā Saeima pieņēma grozījumus Satversmes 98. pantā, atļaujot Latvijas pilsoni izdot ārvalstij Saeimas apstiprinātajos starptautiskajos līgumos noteiktajos gadījumos. Tāpat 2004. gadā saistībā ar Latvijas iestāšanos ES tika veikts 101. panta grozījums, nosakot, ka pašvaldību vēlēšanās vēlēšanu tiesības ir arī ES pilsoņiem, kuri pastāvīgi uzturas Latvijā, un tiem ir arī tiesības likumā paredzētā veidā piedalīties pašvaldību darbībā.⁵²

Nav šaubu, ka Satversmes papildināšana ar 8. nodaļu "Cilvēka pamattiesības" ir viens no būtiskākajiem Satversmes grozījumiem. Tas bija loģisks solis, kas raksturo Latvijas tiesiskuma izpratni un Latvijas valsti. Proti, cilvēka pamattiesības bija kļuvušas par objektīvu konstitūcijas sastāvdaļu un ir ietvertas hierarhijas ziņā augstākstāvošajā normatīvajā aktā – valsts konstitūcijā.

Uzreiz pēc Satversmes pieņemšanas tiesību eksperti bija norādījuši, ka "Jaunā pamattiesību nodaļa nedrīkst tikt uztverta tikai kā kāda Satversmes kosmētiska defekta labojums. Vissliktākais, kas varētu notikt, būtu tas, ja Satversme tiktu papildināta, bet reālā iestāžu un tiesu prakse drīzumā nemainītos. Tādā gadījumā šīs Satversmes normas tiktu degradētas par deklaratīvām normām, kas raksturīgas ideoloģisku diktatūru konstitūcijām".⁵³ No šodienas skatpunkta raugoties, jāsecina, ka šīs ekspertu bažas, par laimi, nav piepildījušās. Lai arī var konstatēt problemātiku kādu atsevišķu pamattiesību nodrošināšanā vai kļūdainā piemērošanas praksē, mūsdienās nav pamata uzskatīt, ka valsts institūcijas neapzinātos pamattiesību fundamentālo nozīmi Latvijā kā tiesiskā un demokrātiskā valstī, un arī efektīva pamattiesību aizsardzība ir tiesas kompetencē.

3. Cilvēka pamattiesību struktūra Satversmē

Daudzu valstu konstitūcijām ir raksturīgi pamattiesību katalogus konstitūcijās strukturēt pēc t. s. cilvēktiesību paaudžu principa: vispirms tiek norādīts pirmās paaudzes – pilsonisko un politisko pamattiesību regulējums, tam seko otrās paaudzes cilvēktiesības – sociālās, ekonomiskās un kultūras tiesības, bet pēc tām jaunākās – trešās paaudzes tiesības, dēvētas par solidaritātes tiesībām. Par cilvēktiesību paaudžu iedalījuma autoru tiek uzskatīts franču jurists K. Vasaks, un viņa piedāvātais

⁴⁹ Latvijas Republikas Satversmes II daļas redakcija. Latvijas valsts tiesību avoti. Valsts dibināšana – neatkarības atjaunošana. Dokumenti un komentāri. Rīga: TNA, 2015, 124.–126. lpp., sk. arī: Latvijas Republikas Satversmes stenogrammu izvilks (1920–1922) [elektr. izdevums]. Rīga: TNA, 2006.

⁵⁰ Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē. Pieņemti 30.04.2002.

⁵¹ Grozījums Latvijas Republikas Satversmē. Pieņemts 15.12.2005.

⁵² Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē. Pieņemti 23.09.2004.

⁵³ Levits E. 1999, 17. lpp.

iedalījums paaudzēs palīdz izprast cilvēktiesību vēsturisko attīstības gaitu, taču tās, protams, neveido cilvēktiesību hierarhiju.⁵⁴

Ņemot vērā, ka Satversmes pamattiesību daļa tapusi salīdzinoši vēlu – tuvu gadsimtu mijai, Satversme, atšķirībā no daudzu demokrātisku valstu konstitūcijām, satur visu paaudžu pamattiesības, kamēr vairākās valstīs konstitūcijās nav atrodamas pat sociālās un ekonomiskās tiesības.⁵⁵

Satversmē noteikto pamattiesību katalogs nedrīkst būt šaurāks par tiesiskā valstī atzīto dabisko tiesību tvērumu un Latvijai saistošajos starptautiskajos dokumentos noteiktajām tiesībām, un tam jāatbilst arī ES aktos noteiktajam standartam. Mūsu Satversme var lepoties ar plašu pamattiesību katalogu. Vairumam citu valstu konstitūciju netipiska ir, piemēram, Satversmes 90. pantā iekļautā tiesība ikvienam zināt savas tiesības – šī norma ievada Satversmē noteikto pamattiesību katalogu un norāda uz nozīmi, kādu šīs pamattiesības nostiprināšanai Satversmē piešķīris likumdevējs.⁵⁶ Kā akcentējusi Satversmes tiesa, – tikai persona, kas zina savas tiesības, spēj tās efektīvi īstenot un – nepamatota aizskāruma gadījumā – aizstāvēt taisnīgā tiesā.⁵⁷

Turpmāk šajā publikācijā, sniedzot ieskatu par pamattiesībām Satversmē, tās tiks aplūkotas pēc t. s. pamattiesību grupu principa, īsi raksturojot konkrētās grupas pazīmes un pie grupas pieskaitāmo pamattiesību katalogu Satversmē. Ņemot vērā, ka pilsoniskās pamattiesības ir tiesības, kuru saturs ir plaši atklāts un cieši saskaņots ar starptautiskajām cilvēktiesībām, publikācijas apjoma ierobežojuma dēļ sadaļa par pilsoniskām pamattiesībām tiks aplūkota konspektīvāk – ieskicējot galvenās šīs grupas pazīmes un klasifikāciju, taču pārējo pamattiesību grupu raksturojums atklās izvērstāku ieskatu arī Satversmes tiesas atziņās par konkrētajām pamattiesībām.

3.1. Pilsoniskās pamattiesības

Ar jēdzienu “pilsoniskās pamattiesības” apzīmē tiesības, kuras piemīt ikvienam cilvēkam un bez kurām dzīve organizētā sabiedrībā būtu neiespējama.⁵⁸ Šīs ir senākās tiesības, kuru iedīgli bija saskatāmi jau franču un amerikāņu revolūciju laikā 18. gadsimtā,⁵⁹ taču šīs grupas tiesību īpatnība ir tā, ka tās ir visciešāk saistītas ar dabiskajām tiesībām, un, pat ja tās nebūtu pozitīvizētas tiesību aktos, tās būtu nodrošināmas. Pilsoniskās pamattiesības būtībā ir ietvertas visu valstu konstitūcijās, kurās ir atrodams pamattiesību regulējums.

No pamattiesību klasifikācijas viedokļa pilsonisko pamattiesību grupai ir raksturīgi, ka tās galvenokārt ir t. s. negatīvās pamattiesības, t. i., tās uzliek valstij pienākumu atturēties no kādu darbību veikšanas un neiejaukties individu brīvības

⁵⁴ Mits M. Tiesību katalogs. Grām.: Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā. I. Ziemeles zinātniskā redakcijā. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2021, 100. lpp.

⁵⁵ Kučs A. Satversme un Latvijas konstitucionālo institūciju izveidošana. Pamattiesības. Pilsonība. Grām.: Latvijas valsts tiesību avoti. Valsts dibināšana – neatkarības atjaunošana. Dokumenti un komentāri. Rīga: TNA, 2015, 123. lpp.

⁵⁶ Šādas tiesības bez Latvijas vēl ir sastopamas tikai divās Eiropas valstīs, bet pasaulē ir ļoti maz konstitūciju, kur būtu šāda tiesība. Sk.: Rudevskis J. Satversmes 90. panta komentārs. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskajā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 61. lpp.

⁵⁷ Satversmes tiesas 20.12.2006. spriedums lietā Nr. 2006-12-01, 16. p. Latvijas Vēstnesis, 2006, Nr. 206.

⁵⁸ Mits M. 2021, 100. lpp.

⁵⁹ Turpat.

telpā, proti, tās formulētas kā indivīda brīvības. Vēsturiski – saskaņā ar liberālo konstitucionālo teoriju – pamattiesības ir noteiktas, lai aizsargātu pilsoņus no valsts iejaukšanās pilsoņu īpaši svarīgās tiesiskās interesēs.⁶⁰

Taču, protams, lai nodrošinātu jebkuras pamattiesības, t. sk. negatīvās pamattiesības, no valsts sagaidāms arī, ka tā veiks pienākumus, lai indivīdi šīs tiesības varētu baudīt, jeb – valstij ir jārada tāda tiesību aktu un valsts institūciju sistēma, kura dod iespēju cilvēkam izmantot tiesības.⁶¹ Piemēram, lai nodrošinātu tiesības uz taisnīgu tiesu, valstij saskaņā ar Satversmes 92. pantu ir jāveic darbības, radot tādu tiesu varas institūciju sistēmu, kura izprot tiesiskas valsts principus un spēj aizsargāt personu tiesības un likumiskās intereses. Arī no 93. pantā noteiktā, ka “ikviena tiesības uz dzīvību aizsargā likums”, izriet valsts pienākums aizsargāt dzīvību un veicināt labvēlīgu apstākļu radīšanu tiesību uz dzīvību realizēšanai, t. i., valstij ir pienākums “ne vien uz cilvēku dzīvības aizsardzību vērstu normu izdošanu, bet arī efektīvas šo normu izpildes uzraudzības sistēmas izveidošanu”.⁶² Viena laiku, kā secinājusi Satversmes tiesa, no šīm tiesībām valstij neizriet pienākums, piemēram, nodrošināt ikvienam nepieciešamās zāles bez maksas.⁶³

Pilsonisko pamattiesību standartus vistiešāk nosaka starptautisko organizāciju dokumentos ietvertais standarts – gan vispasaules (ANO) cilvēktiesību sistēmas, gan reģionālo cilvēktiesību sistēmu starptautiskie dokumenti. Latvijas kontekstā īpaša liela nozīme tādējādi ir Eiropas reģionālās cilvēktiesību sistēmas galvenajam dokumentam – Eiropas cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijai un tās protokoliem, kuru standarts tiek ņemts vērā, arī interpretējot Satversmes tiesību normu saturu.

Vairākums pilsoniskajām tiesībām pieskaitāmo tiesību subjektu ir fiziskas personas, jo daudzas pilsoniskās pamattiesības saistītas ar cilvēka kā fiziskas būtnes īpatnībām (iezīmēm), piemēram, tiesības uz dzīvību (93. p.), spīdzināšanas aizliegums (95. p.), pārvietošanās brīvība (97. p.), domas un apziņas brīvība (99. p.), aizliegums pakļaut indivīdu nežēlīgam vai cilvēka cieņu pazemojošam sodam (95. p.), privātās dzīves neaizskaramība (96. p.), tiesības uz ģimeni un laulību (110. p.). Taču vairākas šīs grupas tiesības var baudīt arī privāto tiesību juridiskas personas, piemēram, arī juridiskām personām nodrošināmas tiesības uz taisnīgu tiesu (92. p.), korespondences neaizskaramība (96. p.), vārda brīvība un cenzūras aizliegums (100. p.), tiesības uz īpašumu (105. p.). Arī 91. pantā noteiktais, ka “visi cilvēki Latvijā ir vienlīdzīgi likuma un tiesas priekšā”, neraugoties uz tā *expressis verbis* formulējumu, attiecināms arī uz privāto tiesību juridiskām personām. Līdzīgi arī 92. pantā noteiktais, ka “nepamatota tiesību aizskārums gadījumā ikvienam ir tiesības uz atbilstīgu atlīdzinājumu”, attiecināms arī uz juridiskām personām.

Pamatojoties uz to, vai pamattiesības iespējams ierobežot, tiesību zinātnē tās klasificē kā relatīvas tiesības vai absolūtas tiesības. Dominējošs vairums pilsonisko pamattiesību (tāpat kā pārliecinošs vairākums citām grupām pieskaitāmo pamattiesību) ir relatīvas tiesības t. i., tiesības, kuras ir iespējams ierobežot noteiktos gadījumos un kārtībā. Taču vairākas tiesības, kas pieskaitāmas tieši pie pilsonisko pamattiesību

⁶⁰ Münch, I. von 2002, Rn. 145.

⁶¹ Mits M. 2021, 100. lpp.

⁶² Satversmes tiesas 28.03.2013. spriedums lietā Nr. 2012-15-01, 18.2. p. Latvijas Vēstnesis, 2013, Nr. 63.

⁶³ Satversmes tiesas 07.01.2010. spriedums lietā Nr. 2009-12-03, 15.2. p. Latvijas Vēstnesis, 2010, Nr. 5.

grupas, ir absolūtas tiesības, t. i., tiesības, kuras nedrīkst ierobežot. Kā absolūta tiesība ir spīdzināšanas aizliegums (95. p.), arī Satversmes tiesa norādījusi, ka spīdzināšanas, kā arī cietsirdīgas vai pazemojošas attieksmes vai soda aizliegums paredz absolūtu cilvēktiesību aizsardzības garantiju, no kuras valsts nav tiesīga atkāpties.⁶⁴ No Satversmes 92. pantā noteiktā, ka “Ikviens uzskatāms par nevainīgu, iekams viņa vaina nav atzīta saskaņā ar likumu”, izriet nevainīguma prezumpcija, kura krimināltiesībās ir absolūta tiesība.⁶⁵ Laika gaitā ir notikusi izpratnes maiņa par tiesību uz dzīvību klasifikāciju, respektīvi, ņemot vērā Konvencijas 2. pantā noteikto, tiesības uz dzīvību šajā pantā izdarīto izņēmumu dēļ⁶⁶ nav klasificējamas kā absolūtas tiesības.⁶⁷ Kā secinājusī Satversmes tiesa, arī Satversmes 98. panta otrajā teikumā paredzētās tiesības, kuras aizsargā citstarp Latvijas pilsoņa absolūtās tiesības brīvi atgriezties Latvijā, nedrīkst ierobežot.⁶⁸ Arī 99. pantā noteiktās brīvības – tiesības uz domas, apziņas un reliģiskās pārliecības brīvību (iekšējā izpausme) – ir uzskatāmas par absolūtām tiesībām, taču šo brīvību ārējā izpausme gan ir ierobežojama.⁶⁹

3.2. Politiskās pamattiesības

Lai arī pēc cilvēktiesību paaudžu principa pilsoniskās un politiskās cilvēktiesības bieži tiek skatītas kopā, politiskās pamattiesības mūsdienās mēdz aplūkot kā atsevišķu autonomu jēdzienu,⁷⁰ ar tām saprotot tās tiesības, kuras ir saistītas ar indivīda līdzdarbošanos valsts un pašvaldību institūcijās (dienestā), indivīda tiesības vēlēties un piedalīties lēmumu pieņemšanas procesos. No Satversmes 8. nodaļas pantiem kā politiskas pamattiesības varētu klasificēt Satversmes 101.–104. pantā minētās tiesības. Nereti juridiskajā literatūrā arī vārda brīvību mēdz pieskaitīt pie šīs grupas, pamatojoties uz to, kāds ir konkrētās vārda brīvības izpausmes veids (runas, raksta, mākslas darba vai cita izpausmes veida) saturs un mērķis.⁷¹

Politisko pamattiesību īpatnība ir tā, ka vairākas no šīm tiesībām ir attiecināmas tieši uz valsts pilsoņiem kā personām, kurām ar valsti ir tiesiska saikne (pilsonība). Piemēram, tikai pilsoņi var baudīt aktīvās un pasīvās vēlēšanu tiesības Saeimas vēlēšanās. Arī Satversmes 101. pants attiecināms tikai uz pilsoņiem: “ikvienam Latvijas pilsonim ir tiesības likumā paredzētajā veidā piedalīties valsts un pašvaldību darbībā,

⁶⁴ Satversmes tiesas 20.12.2010. spriedums lietā Nr. 2010-44-01, 81. p. Latvijas Vēstnesis, 2010, Nr. 202.

⁶⁵ Satversmes tiesas 15.11.2016. spriedums lietā Nr. 2015-25-01, 18. p. Latvijas Vēstnesis, 2016, Nr. 224.

⁶⁶ Piezīme. Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 2. panta 1. daļa noteic: “1. Ikviens tiesības uz dzīvību aizsargā likums. Nevienam nedrīkst ar nolūku atņemt dzīvību, izņemot ja tiek izpildīts tiesas spriedums pēc apsūdzības noziegumā, par kuru likums paredz šādu sodu. 2. Dzīvības atņemšana netiek uzskatīta par šī panta nosacījumu pārkāpumu, ja tā notiek spēka pielietošanas rezultātā, nepārsniedzot galējas nepieciešamības robežas: a. aizstāvēt jebkuru personu pret nelikumīgu vardarbību; b. lai veiktu likumīgu arestu vai aizkavētu likumīgi arestētas personas izbēgšanu; c. veicot likumīgas darbības ar nolūku savaldīt dumpi vai sacelšanos.” Sk.: https://www.echr.coe.int/documents/convention_lav.pdf [aplūkots 12.03.2023.].

⁶⁷ Par tiesībām uz dzīvību sk. arī: Mits M. 2021, 103. lpp.

⁶⁸ Sk.: Satversmes tiesas 18.02.2022. lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2021-10-03, 14. p. Latvijas Vēstnesis, 2022, Nr. 37.

⁶⁹ Satversmes tiesas 26.04.2018. spriedums lietā Nr. 2017-18-01, 18. p. Latvijas Vēstnesis, 2018, Nr. 85.

⁷⁰ William A. Schabas. *The Customary International Law of Human Rights*. Oxford University Press, 2021, <https://doi.org/10.1093/oso/9780192845696.003.0008>

⁷¹ Satversmes tiesas 23.11.2006. spriedums lietā Nr. 2006-03-0106, 7. p. Latvijas Vēstnesis, 2006, Nr. 192.

kā arī pildīt valsts dienestu.” Kā jau iepriekš minēts, attiecībā uz pašvaldībām kopš Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā līdzās tam, ka tiesības ievēlēt pašvaldības ir pilntiesīgiem Latvijas pilsoņiem, šīs tiesības piemīt arī tiem Eiropas Savienības pilsoņiem, kas pastāvīgi uzturas Latvijā. Tāpat Eiropas Savienības pilsonim, kas pastāvīgi uzturas Latvijā, ir tiesības likumā paredzētajā veidā piedalīties pašvaldību darbībā. Satversmes tiesa norādījusi, ka noteikt to, kuras personas šī panta kontekstā ir uzskatāmas par “pilntiesīgu pilsoni”, ir likumdevēja kompetence,⁷² taču, ja ir bažas par šādu likumdevēja noteiktu ierobežojumu attaisnojāmību, to izvērtēt ir kompetenta Satversmes tiesa.⁷³ Jāpaskaidro, ka valsts dienests Satversmes 101. panta kontekstā ietver visus valsts amatus, kas izveidoti likumdošanas, izpildu un tiesu varas institūcijās.⁷⁴

Viena no politiskajām tiesībām ir arī biedrošanās brīvība. Satversmē tās regulējums noteikts 102. pantā, kurš noteic, ka ikvienam ir tiesības apvienoties biedrībās, politiskās partijās un citās sabiedriskās organizācijās. Satversmes tiesa uzsverusi, ka biedrošanās brīvība ir viena no būtiskākajām personas politiskajām tiesībām⁷⁵ un viens no demokrātiskas valsts iekārtas priekšnoteikumiem. Biedrošanās brīvība nodrošina personām iespēju aizsargāt savas tiesiskās intereses, apvienojoties kopīgu mērķu sasniegšanai. Īstenojot 102. pantā noteiktās pamattiesības, personas iegūst iespēju līdzdarboties demokrātiskajos procesos.⁷⁶ Taču arī šī tiesība ir ierobežojama, piemēram, kā attaisnojams ticis atzīts tiesnešiem noteiktais liegums būt politisko partiju biedriem.⁷⁷ Biedrošanās brīvības kontekstā jāpiemin arī Satversmes 108. panta otrais teikums, kurš regulē biedrošanās brīvību tieši darba tiesību jomā, t. i., arodbiedrību brīvību, nosakot valstij pienākumu atturēties no iejaukšanās arodbiedrību darbībā.⁷⁸

Ikvienā demokrātiskā valstī ļoti būtiska politiskā tiesība ir arī pulcēšanās brīvība – tā ir viena no demokrātiskas sabiedrības vērtībām un ir būtisks tiesiskas valsts funkcionēšanas priekšnosacījums.⁷⁹ Satversmē tā atrodama 103. pantā, kurš noteic, ka “valsts aizsargā iepriekš pieteiktu miermīlīgu sapulci un gājienu, kā arī piketu brīvību”. Satversmes tiesa arī vairākos spriedumos akcentējusi, ka pulcēšanās brīvība nodrošina sabiedrības iespēju ietekmēt politiskos procesus, tostarp arī kritizējot valsts varu un protestējot pret valsts rīcību. Īstenojot 103. pantā paredzētās tiesības, personas var kopīgi apspriest nozīmīgas problēmas, izteikt atbalstu valsts īstenotajai politikai vai arī to nosodīt. Pulcēšanās brīvība nodrošina personām iespēju darīt zināmu plašākai sabiedrībai savu viedokli vai uzskatus.⁸⁰

Pie politisko tiesību grupas pieskaitāmas arī Satversmes 104. pantā paredzētās petīciju jeb iesniegumu tiesības. Arī šo tiesību piemērošanā būtiski ir panākt taisnīgu līdzsvaru starp sabiedrības interesēm un katra atsevišķa indivīda tiesību aizsardzību.

⁷² Satversmes tiesas 15.06.2006. spriedums lietā Nr. 2005-13-0106, 13.2. p. Latvijas Vēstnesis, 2006, Nr. 95.

⁷³ Satversmes tiesas 30.03.2022. spriedums lietā Nr. 2021-23-01, 18., 19. p. Latvijas Vēstnesis, 2022, Nr. 66.

⁷⁴ Sk.: Satversmes tiesas 10.05.2013. spriedums lietā Nr. 2012-16-01, 31.1. p. Latvijas Vēstnesis, 2013, Nr. 90; 15.12.2022. spriedums lietā Nr. 2021-41-01, 11. p. Latvijas Vēstnesis, 2022, Nr. 244.

⁷⁵ Satversmes tiesas 23.11.2006. spriedums lietā Nr. 2006-03-0106, 7. p. Latvijas Vēstnesis, 2006, Nr. 192.

⁷⁶ Satversmes tiesas 10.05.2013. spriedums lietā Nr. 2012-16-01, 17. p. Latvijas Vēstnesis, 2013, Nr. 90.

⁷⁷ Turpat.

⁷⁸ Satversmes tiesas 23.04.2014. spriedums lietā Nr. 2013-15-01, 9. p. Latvijas Vēstnesis, 2014, Nr. 82.

⁷⁹ Satversmes tiesas 23.11.2006. spriedums lietā Nr. 2006-03-0106, 6. p. Latvijas Vēstnesis, 2006, Nr. 192.

⁸⁰ Turpat, 7. p.

Nereti 104. pantā paredzētās tiesības pārāk aktīva izmantošana no atsevišķu indivīdu puses ir radījusi izaicinājumus valsts institūcijām, un, kā norādīts judikatūrā, neapšaubāmi indivīdam iesnieguma tiesības jāizmanto godprātīgi, respektīvi, ja persona nepamatoti ar saviem informācijas pieprasījumiem vai iesniegumiem sniegt atbildi pēc būtības prasa pārmērīgus valsts resursus, tas līdz ar to nepamatoti ierobežo citu personu tiesības saņemt informāciju vai atbildi pēc būtības, jo valsts nespēj pienācīgi tos izskatīt.⁸¹

Rezumējot iepriekš minēto, var secināt, ka politisko tiesību grupai raksturīgs, ka šīs tiesības ir relatīvas, t. i., ierobežojamas, un uz šo ierobežojumu pieļaujamību bieži vien jau norāda pats konkrētās tiesību normas saturs – ierobežojumi var būt saistīti ar noteiktiem kritērijiem, piemēram, pilsonības, pilntiesīguma kritēriju, mīļmīļuma kritēriju pulcēšanās kontekstā u. tml.

Politiskajām tiesībām, tāpat kā pilsoniskajām tiesībām, arī ir gan pozitīvo, gan negatīvo tiesību pazīmes – vairākas no tām paredz indivīdu brīvību (t. i., netraucētu to īstenošanu), tai pašā laikā šo tiesību īstenošana nebūtu iespējama bez valsts izveidotu institūciju un mehānismu sistēmas, kas nodrošinātu šo tiesību praktisku īstenošanu.

Rezumējot jāpiekrit juridiskajā literatūrā secinātajam, ka gan politiskajām, gan pilsoniskajām tiesībām ir raksturīga to satura skaidrība, jo valstis, kuras ir galvenās cilvēktiesību nodrošinātājas, spējušas vienoties par detalizētiem tiesību definējumiem gan nacionālajos, gan starptautiskajos cilvēktiesību līgumos.⁸² Tas izskaidrojams arī ar to, ka šo tiesību nodrošināšanu neietekmē ekonomiskā situācija valstī un ka pilsonisko un politisko tiesību saturu nepārtraukti pilnveido starptautiskās institūcijas un to īstenošanai tikuši izstrādāti efektīvi cilvēktiesību aizsardzības mehānismi.⁸³ Politiskajām pamattiesībām gan vairāk ir raksturīga šo tiesību konkretizācija katras valsts tiesību aktos, kas saistīta ar valsts politiku, vēsturisko pieredzi u. tml. – no šiem faktoriem var būt atkarīgs arī subjektu loks, kas valstī bauda konkrētās politiskās cilvēka pamattiesības.

3.3. Sociālās pamattiesības

Sociālās pamattiesības ir ļoti nozīmīgas, taču vienlaikus īpašas, no citām grupām atšķirīgas cilvēktiesības. Šīs grupas īpašā pazīme ir tā, ka sociālo tiesību kā otrās paaudzes tiesību īstenošana prasa ievērojamus valsts finanšu resursus, tādēļ to nodrošināšana ir atkarīga no katras valsts ekonomiskās situācijas un pieejamiem resursiem.⁸⁴ Visnotaļ pamatots ir secinājums, ka sociālās un ekonomiskās tiesības pasaulē attīstās visai nevienmērīgi.⁸⁵ Šo iemeslu dēļ arī starptautiskajos dokumentos sociālās tiesības ir formulētas kā vispārīgi valsts pienākumi, atstājot dalībvalstīm plašas izvēles iespējas šo tiesību realizācijā.

No salīdzinošo tiesību viedokļa raugoties, secināms, ka arī Eiropas Savienības dalībvalstis ir izvēlējušās dažādas pieejas sociālo pamattiesību regulējumam savās

⁸¹ Augstākās tiesas 08.06.2007. spriedums lietā Nr. SKA-194/2007.

⁸² Mits M. 2021, 100. lpp.

⁸³ Turpat, 101. lpp.

⁸⁴ Satversmes tiesas 13.03.2001. spriedums lietā Nr. 2000-08-0109. Latvijas Vēstnesis, 2001, Nr. 41.

⁸⁵ Tāre I. Ekonomiskās, sociālās un kultūras tiesības. Grām.: Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā. I. Ziemeles zinātniskā redakcijā. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: TNA, 2021, 132. lpp.

konstitūcijās. Piemēram, Austrijā sociālās tiesības konstitucionālā līmenī nav nostiprinātas. Arī Vācijas Federatīvās Republikas Pamatlikums⁸⁶ nesatur sociālo pamattiesību regulējumu. Tas tiek izskaidrots ar to, ka valstij trūkst iespēju nodrošināt šos labumus neierobežotā daudzumā, un tādēļ šādas tiesības, ja tās būtu iekļautas pamattiesību katalogā, būtu iztulkojamas vien kā valsts mērķi jeb programmas punkti. Taču vairāku Vācijas zemju konstitūcijas (piemēram, Brandenburgas konstitūcija⁸⁷) gan ir gājušas citu ceļu un tajās ir ietvertas pietiekami apjomīgas sociālo pamattiesību nodrošināšanas garantijas.⁸⁸ Neietverot sociālās pamattiesības Pamatlikumā, Vācijas likumdevēja nolūks ir bijis nedot neizpildāmus solījumus, bet gan izveidot skaidru un efektīvu individuālo tiesību katalogu.⁸⁹ To apstiprina arī atziņa, ka federālo zemju pamattiesību katalogos ietvērto sociālo pamattiesību tiesību normas nepiešķir personām subjektīvās prasījuma tiesības, tomēr tās uzliek attiecīgajām zemēm pienākumu iespēju robežās realizēt šīs pamattiesības.⁹⁰ Savukārt Beniluksa valstīs, Francijā un Ziemeļvalstīs sociālās pamattiesības ir nostiprinātas subjektīvo tiesību vai valsts mērķu veidā, taču arī šīs valstis konstitūcijās atturas no detalizētiem skaidrojumiem un atstāj šo tiesību regulējumu likumu līmenī. Dienvideiropas valstīs gan ir sīki izstrādāti pamattiesību katalogi, kuros aplūkotas arī sociālās pamattiesības, taču, neraugoties uz to, ka tās formulētas kā subjektīvās tiesības, tās parasti nav tiesas ceļā īstenojamas tiesības, bet gan drīzāk uzdevums likumdevējam šīs tiesības īstenot.⁹¹

Atšķirībā no daudzām citām valstīm Satversmes pamattiesību katalogā ir iekļautas sociālās pamattiesības, t. sk. šo tiesību subjekti, – indivīdi ar valsts normatīvajos aktos paredzētiem mehānismiem var prasīt šo subjektīvo tiesību nodrošināšanu. Pamatots un saskanīgs ar starptautisko tiesību atziņām ir Satversmes tiesas secinātais, ka, neapšaubot sociālo tiesību realizācijas ciešo saistību ar katras valsts finanšu iespējām, gadījumā, ja kādas sociālās tiesības ir iekļautas valsts pamatlikumā, tad valsts no tām nevar atteikties, un tādā gadījumā šīm tiesībām vairs nav tikai deklaratīvs raksturs.⁹² Vienlaikus, ciktāl tiek ievēroti vispārējie tiesību principi, valstij ir rīcības brīvība to metožu un mehānismu izvēlē, ar kādiem sociālās tiesības īstenojamas un aizsargājamas.⁹³

Sociālo pamattiesību pamatā ir ideja, ka valsts, lai nodrošinātu sociālo taisnīgumu, uzņemas atbildību par tās pilsoņiem, kuru pamatvajadzības tai jāapmierina, ievērojot savā rīcībā esošos resursus.⁹⁴ Ņemot vērā to, ka tiesību uz sociālo nodrošinājumu pamatā ir valsts pienākums izveidot ilgtspējīgu sociālā nodrošinājuma sistēmu, likumdevējam speciālā budžeta finansiālās iespējas ir jāsamēro ne tikai ar personas

⁸⁶ Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland [Vācijas Federatīvās Republikas Pamatlikums], <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html> [aplūkots 11.03.2023.].

⁸⁷ Verfassung des Landes Brandenburg [Brandenburgas zemes konstitūcija], <https://bravors.brandenburg.de/de/gesetze-212792#47> [aplūkots 11.03.2023.].

⁸⁸ Gröpl C., Windthorst K., Coelln, C. von. Grundgesetz. Studienkommentar. 2. Auflage. München: C. H. Beck, 2015, Vorbemerkung Grundrechte, Rn. 15.

⁸⁹ Soziale Grundrechte. Wissenschaftliche Dienste des Deutschen Bundestages. Deutscher Bundestag, 2007, WD 3 - 050/07, S. 6, <https://www.bundestag.de/resource/blob/419210/91fa0b6b3f13da93d-5f798346438ab02/WD-3-050-07-pdf-data.pdf> [aplūkots 12.03.2023.].

⁹⁰ Ibid., S. 7.

⁹¹ Ibid., S. 15.

⁹² Satversmes tiesas 13.03.2001. spriedums lietā Nr. 2000-08-0109, 6. lpp. Latvijas Vēstnesis, 2001, Nr. 41.

⁹³ Satversmes tiesas 15.06.2017. spriedums lietā Nr. 2016-11-01, 14. p. Latvijas Vēstnesis, 2017, Nr. 121.

⁹⁴ Satversmes tiesas 13.02.2013. spriedums lietā Nr. 2012-12-01, 14.1. p. Latvijas Vēstnesis, 2013, Nr. 33.

tiesībām sociālajā jomā, bet arī ar nepieciešamību nodrošināt visas sabiedrības labklājību. Atbildība par speciālā budžeta sabalansēšanu un saprātīgu šā budžeta līdzekļu izlietošanu gulstas uz valsti.⁹⁵ Sociālajām pamattiesībām nopietnus pārbaudījumus nākas izturēt valsts finanšu krīžu apstākļos, un šajos ekonomisko krīžu periodos nereti indivīdi vērsušies pamattiesību aizsardzībai Satversmes tiesā.⁹⁶

Viens no galvenajiem sociālo pamattiesību pantiem ar plašu sociālo nodrošinājumu ietilpību Satversmē ir 109. pants, kurš noteic: "Ikvienam ir tiesības uz sociālo nodrošinājumu vecuma, darbnespējas, bezdarba un citos likumā noteiktajos gadījumos." Šajā pantā ir nostiprināts pozitīvs valsts pienākums veikt pasākumus, lai persona varētu īstenot tiesības uz sociālo nodrošinājumu pantā minēto risku gadījumos.⁹⁷ Likumdevējam ir pienākums Satversmes 109. pantā ietvertu sociālo tiesību saturu konkretizēt likumos, un šie likumi kļūst par valsts sociālā nodrošinājuma sastāvdaļu. Kā secinājusi Satversmes tiesa, ar sociālā nodrošinājuma jēdzienu ir saprotami dažādi sociālā nodrošinājuma pasākumi – gan valsts sociālā apdrošināšana, gan valsts sociālie pabalsti, gan arī sociālās palīdzības pabalsti un sociālie pakalpojumi.⁹⁸

No Satversmes 109. panta izriet valsts pienākums gan izveidot tādu sociālās drošības sistēmu, kas piedāvā atbilstošu nodrošinājumu sociālā riska iestāšanās gadījumā, gan arī nodrošināt, ka šāda sistēma darbojas. Taču Satversme neparedz nedz konkrētas sociālā nodrošinājuma izmaksu summas un konkrētus šo summu aprēķināšanas nosacījumus, nedz arī konkrētu šo summu piešķiršanas kārtību, taču likumdevēja rīcībai, pieņemot lēmumus sociālo tiesību jomā, ir jāatbilst vispārējiem tiesību principiem un citām Satversmes normām.⁹⁹ Satversmes 109. pants garantē ikvienam tiesības uz stabilu un prognozējamu, kā arī efektīvu, taisnīgu un ilgtspējīgu sociālo nodrošinājumu.¹⁰⁰

Sociālās pamattiesības arī ir cieši saistītas ar cilvēka cieņas jēdzienu – 109. panta tvērumā ietilpstošās tiesības uz sociālo nodrošinājumu ir viens no sociāli atbildīgas valsts principa satura elementiem. Šo tiesību mērķis ir, cik vien tas iespējams, nodrošināt sociālo taisnīgumu un kalpot tam, lai ikvienam būtu iespēja dzīvot tādu dzīvi, kas atbilst cilvēka cieņai. Šis pants arī garantē iedzīvotājiem tiesības uz stabilu un prognozējamu, kā arī efektīvu, taisnīgu un ilgtspējīgu sociālo nodrošinājumu.¹⁰¹

Sociālo pamattiesību saturs ir atrodams arī Satversmes 110. pantā, kurš noteic, ka valsts aizsargā laulību, ģimēni, vecāku un bērna tiesības un īpaši palīdz bērniem invalīdiem, bērniem, kas palikuši bez vecāku gādības vai cietuši no varmācības. No šī panta izriet valsts pozitīvs pienākums nodrošināt ģimenes sociālo un ekonomisko aizsardzību.¹⁰²

⁹⁵ Satversmes tiesas 19.10.2017. spriedums lietā Nr. 2016-14-01, 9.3. p. Latvijas Vēstnesis, 2017, Nr. 209; Satversmes tiesas 31.03.2021. spriedums lietā Nr. 2020-35-01, 10. p. Latvijas Vēstnesis, 2021, Nr. 64.

⁹⁶ Sk., piemēram: Satversmes tiesas 10.06.2011. spriedums lietā Nr. 2010-69-01. Latvijas Vēstnesis, 2011, Nr. 92; 30.03.2011. spriedums lietā Nr. 2010-60-01. Latvijas Vēstnesis, 2011, Nr. 51; 15.03.2010. spriedums lietā Nr. 2009-44-01. Latvijas Vēstnesis, 2010, Nr. 43, u. c.

⁹⁷ Satversmes tiesas 31.03.2021. spriedums lietā Nr. 2020-35-01, 8. p. Latvijas Vēstnesis, 2021, Nr. 64.

⁹⁸ Turpat, 9. p.

⁹⁹ Satversmes tiesas 31.03.2021. spriedums lietā Nr. 2020-35-01, 8. p. Latvijas Vēstnesis, 2021, Nr. 64.

¹⁰⁰ Satversmes tiesas 10.07.2020. spriedums lietā Nr. 2019-36-01, 8. p. Latvijas Vēstnesis, 2020, Nr. 133.

¹⁰¹ Satversmes tiesas 25.06.2020. spriedums lietā Nr. 2019-24-03, 17.2. p. Latvijas Vēstnesis, 2020, Nr. 121; 10.12.2020. spriedums lietā Nr. 2020-07-03, 15. p. Latvijas Vēstnesis, 2020, Nr. 240.

¹⁰² Satversmes tiesas 05.12.2019. spriedums lietā Nr. 2019-01-01, 16. p. Latvijas Vēstnesis, 2019, Nr. 246.

Pie sociālo pamattiesību grupas pieskaitāmas arī tiesības uz veselības aizsardzību, kas iekļautas Satversmes 111. pantā. Satversmes tiesa, konkrētējot 111. panta tvērumu, ir atzinusi, ka no minētā panta izriet trīs atšķirīgi valsts pienākumi: ievērot, aizsargāt un nodrošināt (īstenot) personas tiesības uz veselību. Pirmkārt, pienākums ievērot tiesības uz veselību nozīmē, ka valstij ir jāatturas no iejaukšanās personas tiesībās un brīvībās. Tātad jāatturas arī no tādām darbībām, kas ierobežo katras personas iespējas pašai rūpēties par savas veselības aizsardzību. Otrkārt, pienākums aizsargāt tiesības uz veselību nozīmē, ka valstij ir jāaizsargā persona no citu privātpersonu iejaukšanās tās pamattiesību īstenošanā. Treškārt, pienākums nodrošināt tiesības uz veselību nozīmē, ka valstij ir jāveic konkrēti pasākumi pamattiesību īstenošanai.¹⁰³ Turklāt šis pants aptver visas jomas, kas skar personas veselību, t. sk. ietver arī tiesības uz veselīgiem vides apstākļiem.¹⁰⁴ Tiesības uz veselību ietver gan personas brīvības (piemēram, kontrolēt savu veselību, ķermeni, izvēloties ārstniecības metodes), gan arī tiesības, t. i., tiesības uz valsts nodrošinātas veselības aizsardzības sistēmas pieejamību.

No iepriekš minētā secināms, ka sociālām pamattiesībām ir pozitīvo tiesību raksturs un šīs tiesības bauda indivīdi – fiziskas personas.

3.4. Ekonomiskās cilvēka pamattiesības

Ekonomiskās pamattiesības juridiskajā literatūrā bieži tiek skatītas kopā ar sociālajām pamattiesībām, taču ekonomiskajām pamattiesībām ir raksturīgas savas atšķirīgās iezīmes. Ekonomiskās pamattiesības var raksturot kā tiesības, ar kuru palīdzību indivīds iegūst finansiālo neatkarību un spēj nodrošināt savu un ģimenes labklājību. Būtībā šī grupa ietver pamattiesības, kas saistītas ar dažādiem nodarbinātības aspektiem.

Kā ekonomiskās tiesības identificējamas tiesības uz darbu jeb tiesības strādāt¹⁰⁵ – to regulējums noteikts arī Satversmes 106. pantā, kurš noteic: “Ikvienam ir tiesības brīvi izvēlēties nodarbošanos un darbavietu atbilstoši savām spējām un kvalifikācijai. Piespiedu darbs ir aizliegts. Par piespiedu darbu netiek uzskatīta iesaistīšana katastrofā un to seku likvidēšanā un nodarbināšana saskaņā ar tiesas nolēmumu.” Jāuzsver, ka Satversmes tiesa vairākkārt atzinusi, ka Satversme tieši negarantē tiesības uz darbu, bet gan tiesības brīvi izvēlēties nodarbošanos un darbavietu.¹⁰⁶ Tādējādi šī panta saturs ir negatīva pamattiesība, kas paredz nodarbošanās brīvību, respektīvi, aizsargā personu pret tādām valsts darbībām, kas šo brīvību ierobežo. Tai pašā laikā, lai arī pants formulēts kā nodarbošanās brīvība, tas neliedz valstij noteikt prasības, kas personai jāizpilda, lai tā konkrētu nodarbošanos varētu īstenot. Kā norādījusi Satversmes tiesa, likumdevējam ir rīcības brīvība izvirzīt prasības konkrētai profesionālai darbībai, ciktāl tas nepieciešams sabiedrības interesēs.¹⁰⁷

¹⁰³ Sk.: Satversmes tiesas 09.03.2010. spriedums lietā Nr. 2009-69-03, 8.1. p. Latvijas Vēstnesis, 2010, Nr. 40; 19.12.2017. spriedums lietā Nr. 2017-02-03, 16. p. Latvijas Vēstnesis, 2017, Nr. 254.

¹⁰⁴ Turpat.

¹⁰⁵ Par terminoloģiju plašāk sk.: Rasnača Z. Nodarbošanās brīvība. Jurista Vārds, 2022, Nr. 7 (122).

¹⁰⁶ Sk., piemēram: Satversmes tiesas 25.03.2021. spriedums lietā Nr. 2020-36-01, 12. p. Latvijas Vēstnesis, 2021, Nr. 62.

¹⁰⁷ Satversmes tiesas 25.03.2021. spriedums lietā Nr. 2020-36-01, 12. p. Latvijas Vēstnesis, 2021, Nr. 62; Satversmes tiesas 28.01.2021. spriedums lietā Nr. 2020-29-01, 17. p. Latvijas Vēstnesis, 2021, Nr. 22.

Satversmes 106. panta pirmajā teikumā ietvertās tiesības ir attiecināmas uz nodarbinātību gan privātajā, gan publiskajā sektorā.¹⁰⁸

Pie ekonomisko tiesību grupas var tikt pieskaitītas arī Satversmes 107. pantā iekļautās tiesības, proti, tiesības uz darba samaksu un tiesības uz atpūtu, kaut arī pēdējās no tām ir saistītas arī ar tiesībām uz privāto dzīvi un pastarpināti – arī tiesībām uz veselību. Satversmes tiesa ir atzinusi, ka Satversmes 107. pantā noteikts pamattiesību apjoms nodarbinātības jomā, kas precizēts normatīvajos aktos un ir attiecināms uz ikvienu personu, kura strādā algotu darbu, – gan uz darbinieku, kas tiek nodarbināts saskaņā ar Darba likumu, gan uz dažādām valsts amatpersonām, piemēram, valsts civildienesta ierēdņiem un dienesta amatpersonām. Satversme, protams, kā tas konstitūcijām raksturīgs, nenosaka minimālo darba samaksas apmēru, bet gan norāda, ka minimālās darba samaksas apmēram valstī ir jābūt noteiktam. Tas ir Satversmē ietverts pilnvarojums likumdevējam noteikt minimālo darba samaksu valstī ar likumu, un Satversmes 107. pants, paredzot šā jautājuma izlemšanu likumdošanas ceļā, aizliedz darba devējiem maksāt darbiniekiem mazāku darba samaksu par likumdevēja noteikto.¹⁰⁹

Pie ekonomisko tiesību grupas pieskaitāma arī 108. pantā paredzētā strādājošo tiesība uz koplīgumu un tiesības streikot. 108. pants noteic arī arodbiedrību brīvības garantiju, kura gan pēc savas būtības ir biedrošanās brīvības izpausme.

Raugoties uz aplūkoto tiesību saturu, var nonākt pie secinājuma, ka ekonomiskām pamattiesībām, atšķirībā no iepriekš aplūkotajām pamattiesību grupām, ir raksturīga t. s. horizontālā iedarbība. Respektīvi, šo pamattiesību objekti ir arī privātpersonas, jo nodarbinātības attiecībās visbiežāk darba devēji ir tieši privāto tiesību juridiskas personas vai fiziskas personas, un uz tiem kā darba devējiem gulstas virkne pienākumu, kuri kā Satversmē garantētas pamattiesības tiem jānodrošina indivīdam (darbiniekam), t. i., gan no 107. panta izrietošais pienākums izmaksāt atbilstošu darba samaksu un piešķirt darbiniekam tiesības uz atpūtu, gan 108. pantā paredzētās tiesības nodrošināt koplīguma noslēgšanu Darba likumā paredzētos gadījumos un kārtībā, kā arī tiesības streikot. Atšķirība saskatāma arī šo pamattiesību grupu slogā uz valsts budžetu, respektīvi, sociālo pamattiesību nodrošināšana prasa būtiskus valsts finanšu resursus un uzliek slogu nodokļu maksātājiem, savukārt ekonomisko pamattiesību nodrošināšana finansiālu slogu valstij nerada, ņemot vērā, ka šo tiesību nodrošināšana pamatā ir darba devēju kompetence, turklāt darba devēju veiktie nodokļu maksājumi veido būtisku valsts budžeta ieņēmumu daļu.

Pie ekonomisko tiesību grupas pieskaitāmajām tiesībām ir raksturīgs gan pozitīvo pamattiesību, gan negatīvo pamattiesību saturs, jo tās gan piešķir indivīdiem tiesības (piemēram, tiesības uz darba samaksu), gan arī paredz neiejaukšanos konkrēto pamattiesību baudīšanā (piespiedu darba aizliegums, nodarbošanās izvēles brīvība).

3.5. Kultūras cilvēka pamattiesības

Starptautiskajās tiesībās par kultūras tiesībām tiek uzskatītas tiesības uz izglītību, tiesības piedalīties kultūras dzīvē, tiesības baudīt zinātniskā progresa labumus,

¹⁰⁸ Satversmes tiesas 15.12.2022. spriedums lietā Nr. 2021-41-01, 11.2. p. Latvijas Vēstnesis, 2022, Nr. 244.

¹⁰⁹ Satversmes tiesas 21.11.2005. spriedums lietā Nr. 2005-03-0306, 6. p. Latvijas Vēstnesis, 2005, Nr. 189; Satversmes tiesas 09.06.2011. spriedums lietā Nr. 2010-67-01, 8.1. p. Latvijas Vēstnesis, 2011, Nr. 91.

tiesības kā autoram uz morālu un materiālu zinātniskās, literārās un mākslas darbības aizsardzību, zinātniskās darbības un radošuma izpausmes brīvība.¹¹⁰

Nereti kultūras pamattiesībām tiek pievērsta mazāka nozīme nekā pilsoniskajām vai politikajām pamattiesībām. Tomēr nevar noliegt, ka kultūra reprezentē personas dvēseli, morāli, cilvēka pašpietiekamību un pašcieņu. Līdz ar to arī šīs tiesības nevar tikt uzskatītas tikai kā "luksusa tiesības".¹¹¹ Ne velti norādīts, ka arī kultūras pamattiesību ievērošana ir būtiska, lai saglabātu cilvēka cieņu un pozitīvu sociālo mijiedarbību starp indivīdiem un sabiedrību daudzveidīgā un daudz kultūru pasaulē.¹¹² Kultūras pamattiesībām, īpaši ņemot vērā tiesu praksē attīstīto saturu, ir un būs liela nozīme sabiedrībā, saskaroties ar dažādiem izaicinājumiem, piemēram, interneta vides, mākslas un radošuma daudzējādībā un attīstībā. Kultūras cilvēktiesības nereti ir bijušas arī tādas, kuru īstenošana ir kļuvusi politiski jūtīga, jo viena no pamattiesībām, kas pieder pie šīs grupas, ir saistīta arī mazākumtautību aizsardzību. Tāpat jāņem vērā, ka katrā valstī kultūras pamattiesību īstenošana būs atkarīga no kultūras izpratnes un satura. Kultūra kopumā ir tā, kas noteic cilvēka būtību un kvalitāti. Un nav noliedzams arī tas, ka šīs pamattiesības ietekmē citu pamattiesību īstenošanu.

Vienas no nozīmīgākām kultūras pamattiesībām ir tiesības uz izglītību, kas nostiprinātas Satversmes 112. pantā un rada personai iespējas veidoties kā brīvai personībai un iekļauties pilsoniskajā sabiedrībā,¹¹³ un būtībā ir priekšnoteikums demokrātiskas sabiedrības nostiprināšanai.¹¹⁴ Atbilstoši Satversmes 112. panta otrajam teikumam valsts apmaksāta pamatizglītība un vidējā izglītība ir tiesību minimums, kuru valsts ir apņēmusies garantēt un kura samazināšana nav pieļaujama.¹¹⁵ Turpretim trešajā teikumā noteiktais pamatizglītības obligātums izriet no demokrātiskas tiesiskas valsts principa, jo šādas valsts pamatā ir izglītots cilvēks, kas ir spējīgs patstāvīgi iegūt informāciju, spriest, kritiski domāt un pieņemt racionālus lēmumus.¹¹⁶

Būtiskus secinājumus Satversmes tiesa ir izdarījusi attiecībā uz augstāko izglītību, norādot, ka, pirmkārt, tiesības uz izglītību ir attiecināmas uz visu līmeņu un veidu izglītības programmām, t. sk. uz augstāko izglītību,¹¹⁷ arī studijām doktorantūras programmā;¹¹⁸ otrkārt, tomēr Satversmes 112. pants neparedz personai tiesības prasīt bezmaksas augstākās izglītības nodrošināšanu;¹¹⁹ treškārt, pienākums nodrošināt

¹¹⁰ Stamatopoulou E. Cultural rights in international law: Article 27 of the Universal Declaration of Human Rights and beyond. Leiden; Boston: Martinus Nijhoff, 2007, pp. 2–3. Salīdzinājumā ar: Riedel E., Giacca G., Golay Ch. The Development of Economic, Social, and Cultural Rights in International Law. Oxford: Oxford University Press, 2014, p. 9.

¹¹¹ Stamatopoulou E. 2007, p. 5.

¹¹² General comment No. 21. Right of everyone to take part in cultural life (Art. 15, para. 1 (a), of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights). Committee on Economic, Social and Cultural Rights, 43rd session, 2–20 November 2009, p. 1, https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=E%2FC.12%2FGC%2F21&Lang=en [aplūkots 20.03.2023.].

¹¹³ Satversmes tiesas 23.04.2019. spriedums lietā Nr. 2018-12-01, 20. p. Latvijas Vēstnesis, 2019, Nr. 81.

¹¹⁴ Turpat.

¹¹⁵ Turpat.

¹¹⁶ Turpat.

¹¹⁷ Satversmes tiesas 06.05.2011. spriedums lietā Nr. 2010-57-03, 11.1. p. Latvijas Vēstnesis, 2011, Nr. 71.

¹¹⁸ Satversmes tiesas 24.10.2019. spriedums lietā Nr. 2018-23-03, 11.2. p. Latvijas Vēstnesis, 2019, Nr. 217.

¹¹⁹ Satversmes tiesas 06.05.2011. spriedums lietā Nr. 2010-57-03, 11.2. p. Latvijas Vēstnesis, 2011, Nr. 71.

personu tiesības iegūt augstāko izglītību bez maksas valstij jānodrošina savu finanšiālo iespēju robežās.¹²⁰

Savukārt Satversmes 113. pants ietver divus savstarpēji nošķiramus tiesību aspektus: jaunrades brīvību un jaunrades rezultātā radītā darba aizsardzību.¹²¹ Šis pants līdztekus Satversmes 112. pantam citstarp aizsargā akadēmisko brīvību, kas ir augstākās izglītības viens no fundamentiem.¹²² Tāpat ir aizsargāta zinātniskā brīvība, kas pēc būtības ir gan garants zinātniskās darbības veicējam būt pasargātam no valsts iejaukšanās šīs brīvības īstenošanā, gan garants neatkarīgu un augstvērtīgu zinātnisku darbu tapšanai, jo šī brīvība dod iespēju pētniekiem (zinātniekiem) veidot autonomas pētniecības vienības, definēt pētniecības mērķus un uzdevumus, kā arī izmantojamās metodes, sadarboties ar citiem pētniekiem, dalīties ar zinātniskiem datiem un analīzi ar politikas veidotājiem un sabiedrību.¹²³ Šā iemesla dēļ valstij ir jābūt ieinteresētai gan ievērot un aizsargāt, gan arī nodrošināt attiecīgo personu tiesības uz zinātnisko, māksliniecisko un citādu jaunrades brīvību.¹²⁴

Gan Satversmes 114. pants, gan Satversmes ievads runā par mazākumtautībām un stiprina to tiesības. Nav šaubu, ka Latvijā līdzās latviešiem vienmēr ir dzīvojuši arī citu tautību pārstāvji. Mazākumtautībām nenoliedzami ir cieša saikne ar Latviju, un mazākumtautības veido neatņemamu tās daļu.¹²⁵ Satversmes 114. pantā garantētās mazākumtautību tiesības paredz mazākumtautību vērtību un tiesību atzīšanu un ievērošanu un ir vērstas uz līdzsvara nodrošināšanu sabiedrībā, radot labvēlīgu vidi mazākumtautību valodu, etniskās un kultūras savdabības saglabāšanai un vienlaikus nodrošinot pienācīgu cieņu konstitucionālajām vērtībām.¹²⁶ Šīs tiesības bauda Latvijā pastāvīgi dzīvojoša persona, kura sevi identificē ar Latvijas teritorijā vēsturiski dzīvojošu mazākumtautību.¹²⁷ Vienlaikus 114. pants aptver arī kolektīvas tiesības ar vienotu mērķi – nodrošināt mazākumtautības identitātes saglabāšanos un attīstību, jo pie mazākumtautības piederoša persona savu identitāti var saglabāt tikai kopīgi ar citām pie attiecīgās mazākumtautības piederošām personām.¹²⁸ Šāds secinājums saskan ar teorijā izteikto, ka kultūras tiesības ir vairāk kolektīvas tiesības, kas pilda divas svarīgas funkcijas. Pirmkārt, tās ir mazākumtautību “vairogs un zobens”, kas tādējādi ļauj aizsargāt Satversmē minēto.¹²⁹ Otrkārt, vienlaikus šīs tiesības atspoguļo arī to, ka šī grupa ir valsts sastāvdaļa.

¹²⁰ Satversmes tiesas 06.05.2011. spriedums lietā Nr. 2010-57-03, 11.2. p. Latvijas Vēstnesis, 2011, Nr. 71.

¹²¹ Satversmes tiesas 02.05.2012. spriedums lietā Nr. 2011-17-03, 12. p. Latvijas Vēstnesis, 2012, Nr. 69.

¹²² Satversmes tiesas 11.06.2020. spriedums lietā Nr. 2019-12-01, 25.1. p. Latvijas Vēstnesis, 2020, Nr. 114.

¹²³ General comment No. 25 (2020) on science and economic, social and cultural rights (Art. 15 (1) (b), (2), (3) and (4) of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights), p. 13, <https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=4slQ6QSmIBEDzFEovLCuW1a0Szab0oXTdImnsJZZVQ-dxONLLJiul8wRmVtR5Kxx73i0Uz0k13FeZiqChAWHKFuBqp%2B4RaxfUzqSAfyZYAR%2Fq7sq-C7AHRa48PPRRALHB> [aplūkots 21.03.2023.].

¹²⁴ Satversmes tiesas 11.06.2020. spriedums lietā Nr. 2019-12-01, 25.1. p. Latvijas Vēstnesis, 2020, Nr. 114.

¹²⁵ Satversmes tiesas 13.11.2019. spriedums lietā Nr. 2018-22-01, 21.2. p. Latvijas Vēstnesis, 2019, Nr. 232.

¹²⁶ Satversmes tiesas 23.04.2019. spriedums lietā Nr. 2018-12-01, 23.2. p. Latvijas Vēstnesis, 2019, Nr. 81.

¹²⁷ Satversmes tiesas 23.04.2019. spriedums lietā Nr. 2018-12-01, 23. p. Latvijas Vēstnesis, 2019, Nr. 81.

¹²⁸ Turpat.

¹²⁹ Choudhry S. Group Rights in Comparative Constitutional Law: Culture, Economics, or Political Power? In: Rosenfeld M., Sajó A. (eds). Comparative Constitutional Law. Oxford: Oxford University Press, 2012, p. 1100.

3.6. Solidaritātes tiesības

Cilvēka pamattiesību katalogā Satversmes 115. pantā iekļautas t. s. trešās paaudzēs¹³⁰ pamattiesības, kas nedefinē ikviena tiesības dzīvot labvēlīgā vidē, sniedzot ziņas par vides stāvokli un rūpējoties par tās saglabāšanu un uzlabošanu. Teorijā pastāv uzskats, ka šīs tiesības var uzlūkot vairāk kā mērķi – ideālu, jo tās aizstāv universālu vērtību – vidi. Šā iemesla dēļ tās var uzskatīt par solidaritātes tiesībām.¹³¹

Nav šaubu, ka ar vidi, tās aizsardzību saistītās tiesības tika apzinātas tikai 20. gadsimta 70. gados, kad iezīmējās vides un cilvēktiesību saistība.¹³² Turklāt šādas saiknes apzināšanās kļuva aktuāla, apzinoties, ka cilvēka eksistences iespējas ir tiešā mērā atkarīgas no vides un tās situācijas. Nenoliedzami, ka, saskaroties ar visdažādākiem vides izaicinājumiem (resursu pieejamība, piesārņojuma mazināšana, globālā sasilšana), tieši šīs tiesības kā pamattiesības var iezīmēt vienu no centrālajām visa pamattiesību kataloga šķautnēm. Jo ne velti ir uzsvērts, ka tieši vide ir cilvēka eksistences priekšnoteikums.¹³³ 115. pantā ietvertā tiesība dzīvot labvēlīgā vidē joprojām nav atrodama daudzu valstu konstitūcijās, un arī ANO Ģenerālā asambleja tikai 2022. gadā noformulēja tiesības dzīvot labvēlīgā vidē kā vispārēju cilvēktiesību.¹³⁴

Viss minētais liecina, ka Satversmē iekļauto cilvēka pamattiesību katalogu, kura neatņemama sastāvdaļa ir arī tiesības dzīvot labvēlīgā vidē, var dēvēt par progresīvu un tālredzīgu.

Satversmes tiesa savā judikatūrā ir visnotaļ aptveroši skaidrojusi šā panta saturu. Ir secināts, ka šī norma, pirmkārt, publiskās varas institūcijām uzliek par pienākumu izveidot un nodrošināt efektīvu vides aizsardzības sistēmu; otrkārt, privātpersonai piešķir tiesības normatīvajos aktos noteiktā kārtībā iegūt vides informāciju un līdzdarboties ar vides izmantošanu saistītu lēmumu pieņemšanas procesā; treškārt, tiesībā dzīvot labvēlīgā vidē piešķir pamattiesību rangu.¹³⁵ Turklāt šajā pantā noteiktās pamattiesības paredz valsts pienākumu aizsargāt personu gan no faktiski jau notiekošām darbībām, kas var radīt draudus cilvēku veselībai vai videi, gan arī no šādām nākotnē paredzētām darbībām.¹³⁶

Satversmes 115. panta subjekts “ikviens” aptver gan fiziskas personas, gan arī juridiskas personas. Līdztekus Satversmes tiesa ir nenoliedzami sniegusi ļoti tālredzīgu šī panta subjekta skaidrojumu, norādot, ka šīs tiesības aptver “ne vien tagadējās

¹³⁰ O’Byrne D. J. *Human Rights: An Introduction*. Harlow: Pearson Education Limited, 2003, p. 387.

¹³¹ Gentimir A. *Environmental Protection as Fundamental Right Guaranteed to the European Level*. Present Environment and Sustainable Development, 2020, Vol. 14, No. 2, p. 124.

¹³² Meiere S., Čepāne I. *Satversmes 115. panta komentārs*. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskajā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 719. lpp.

¹³³ Bogojevic S., Rayfuse R. *Environmental Rights in Europe and Beyond: Setting the Scene*. In: Bogojevic S., Rayfuse R. (eds). *Environmental Rights in Europe and Beyond*. [B. v.]: Bloomsbury Publishing Plc, 2018, p. 12.

¹³⁴ In historic move, UN declares healthy environment a human right. 28.07.2022., <https://www.unep.org/news-and-stories/story/historic-move-un-declares-healthy-environment-human-right> [aplūkots 16.04.2023.].

¹³⁵ Satversmes tiesas 14.02.2003. spriedums lietā Nr. 2002-14-04, 1. p. Latvijas Vēstnesis, 2003, Nr. 26; Satversmes tiesas 21.12.2007. spriedums lietā Nr. 2007-12-03, 13. p. Latvijas Vēstnesis, 2007, Nr. 207.

¹³⁶ Satversmes tiesas 17.01.2008. spriedums lietā Nr. 2007-11-03, 13.1. p. Latvijas Vēstnesis, 2008, Nr. 12.

paaudzes, bet arī nākamo paaudžu intereses dzīvot labvēlīgā vidē”, kas līdz ar to vienmēr respektējamas, izlemjot jautājumus, kas saistīti ar vidi.¹³⁷

Pašreizējās paaudzes un nākamo paaudžu iespējas dzīvot labvēlīgā vidē ir vistiešākā mērā atkarīgas no valstu gatavības īstenot ilgtspējīgu attīstību. Citiem vārdiem, Satversmes 115. pants nav skatāms atrauti no Satversmes ievadā iekļautā vides ilgtspējības principa, kas nozīmē atbildīgu izturēšanos pret nākamajām paaudzēm, kas liedz cilvēkam rīkoties tā, ka viņa rīcība apdraudētu vai nopietni varētu apgrūtināt nākamo paaudžu dzīvi.¹³⁸ Zinātnē ir pazīstams jēdziens “vides konstitucionālisms”,¹³⁹ kas nozīmē, ka konstitucionāla ranga tiesību normās tiek runāts par vides jautājumiem, kuri var būt saistīti ar norādēm par vides aizsardzību, ekoloģiju, dabu.¹⁴⁰ Šis aspekts tieši reflektēts jaunākajā Satversmes tiesas judikatūrā, jo tiesa ir secinājusi, ka ilgtspējības princips un Satversmes 115. pantā iekļautās cilvēka pamattiesības veido vienotu vides konstitucionālisma sistēmu.¹⁴¹ Latvijā vides konstitucionālisms tiek īstenots (atspoguļots) gan kā konkrēta pamattiesība – tiesības dzīvot labvēlīgā vidē, gan arī ilgtspējības principā, kas uzlūkojams kā viens no konstitucionālisma un visas valsts attīstības pamatprincipiem, kurš neapšaubāmi aptver arī vides aizsardzību un vides ilgtspēju.

4. Cilvēka pamattiesību aizsardzības nozīme

Tiesiskas valsts principu var uzlūkot gan šaurākā, gan plašākā izpratnē. Šaurākā izpratnē tas aptver divus pamatelementus – varas kontroli un tiesības.¹⁴² Savukārt plašākā izpratnē tas nozīmē un aptver tādus principus kā, piemēram, varas dalīšana, demokrātija, arī cilvēka pamattiesību aizsardzība.

Lai persona varētu savas cilvēka pamattiesības aizsargāt, ir jābūt efektīviem tiesību aizsardzības līdzekļiem. Šādu līdzekļu nepieciešamība izriet no tiesiskas valsts principa, kas citstarp aptver cilvēka pamattiesību aizsardzību no patvaļīgas varas izmantošanas. Jeb – valstij ir pienākums nodrošināt efektīvu aizsardzību ikvienam, kura tiesības ir pārkāptas.¹⁴³

Parasti par konstitūcijas sargu tiek uzskatīta tieši konstitucionālā tiesa. Tomēr jāpiekrīt Lietuvas konstitucionālistam E. Kūrim, kurš norādījis, ka nenoliedzami tieši konstitucionālās tiesas tiesneši ir tie, kuri, ņemot vērā tiesas būtību, ir konstitūcijas, arī cilvēka pamattiesību, sargātāji, bet vienlaikus tie nav vienīgie, kuri īsteno šādu

¹³⁷ Satversmes tiesas 24.09.2008. spriedums lietā Nr. 2008-03-03, 17.1. p. Latvijas Vēstnesis, 2008, Nr. 151.

¹³⁸ Levits E. Izvērstis Satversmes preambulas iespējamā teksta piedāvājums un komentārs. Grām.: Levits E. Valstsgriba. Idejas un domas Latvijai 1985–2018. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019, 648. lpp.

¹³⁹ Sk., piemēram: Weis L. K. Environmental constitutionalism: Aspiration or transformation? International Journal of Constitutional Law, 2018, Vol. 16, Issue 3, pp. 836–870.

¹⁴⁰ O’Gorman R. Environmental Constitutionalism: A Comparative Study. Transnational Environmental Law, 2017, Vol. 6, Issue 3, p. 438.

¹⁴¹ Satversmes tiesas 27.10.2022 spriedums lietā Nr. 2021-31-0103, 36.1. p. Latvijas Vēstnesis, 2022, Nr. 211.

¹⁴² Lautenbach G. The Concept of the Rule of Law and the European Court of Human Rights. Oxford: Oxford University Press, 2013, p. 19.

¹⁴³ Satversmes tiesas 05.12.2001 spriedums lietā Nr. 2001-07-0103, 1. p. Latvijas Vēstnesis, 2001, Nr. 178.

funkciju.¹⁴⁴ Konstitūcijas aizsardzība ir arī citu institūciju un personu uzdevums.¹⁴⁵ Tomēr nav noliedzams, ka cilvēka pamattiesību aizsardzība konstitucionālā tiesā ir uzlūkojama kā viena no tiesas funkcijām. Satversmē iekļauto cilvēka pamattiesību tiesā piemērojāmība, to subjektīvais raksturs ir devis iespēju Latvijā izveidot konstitucionālo sūdzību, ko mēdz dēvēt arī par cilvēka pamattiesību kulmināciju. Šeit jāuzsver, ka ne visās valstīs personai ir iespējams tieši vērsties Satversmes tiesā, lai aizstāvētu savas aizskartās cilvēka pamattiesības. Piemēram, šāda iespēja nepastāv Igaunijā. Lietuvā konstitucionālā sūdzība ir tikusi ieviesta, tikai stājoties spēkā Lietuvas konstitūcijas grozījumiem 2019. gada 1. septembrī.¹⁴⁶

Taču tiesību līdzekļu institucionāla esība un darbība ir tikai viens no aspektiem. Izšķiroša ir pieeja šiem tiesību aizsardzības līdzekļiem un it īpaši tiesām. Kā norādījis amerikāņu zinātnieks T. Ginsbergs, pieeja tiesai ir viens no būtiskākajiem un nozīmīgākajiem tiesību uz tiesu aspektiem.¹⁴⁷ Arī A. Baraks uzvēris, ka tas, kā tiesnesis piemēro tiesas pieejamību nosakošās tiesību normas, ir sava veida tests tiesneša lomas izpratnei.¹⁴⁸ Var piekrist izteiktajai tēzei, ka ļoti bieži pieeja tiesai ir atkarīga no tiesību normas interpretācijas.¹⁴⁹ Proti, tieši no tiesnešiem ir atkarīgs tas, kā, piemēram, Satversmes tiesas procesā tiks vērtēts pienākums personai izmantot tiesību aizsardzības līdzekļus vai arī kā tiks skaitīts termiņš pieteikuma iesniegšanai.

Taču tiesību aizsardzības līdzekļu esība *per se* var nesasniegt mērķi, ja tostarp Satversmes tiesas spriedumi netiek izpildīti. Tikai tad, ja pieņemtie spriedumi tiek pildīti, tiesību aizsardzības līdzekļi – arī Satversmes tiesu – var uzskatīt par efektīvu. Šāds secinājums ir attiecināms uz visu tiesu spriedumu izpildi. Tomēr visbūtiskāk šī principa izpausmi var redzēt tieši attiecībā uz Satversmes tiesas spriedumu izpildi tā iemesla dēļ, ka Satversmes tiesas spriedumam ir *erga omnes* juridiskā daba.

Ikviena valsts, kura ciena tiesiskumu, vienmēr izpilda konstitucionālās tiesas spriedumu. Latvijā Satversmes tiesas spriedumu izpilde ir prezumējama, jo tiesiska valsts nevar pieņemt citādāku risinājumu kā tikai izpildīt spēkā esošu konstitucionālās tiesas spriedumu. Proti, nevar būt šaubu par to, ka spēkā stājies Satversmes tiesas spriedums ir izpildāms. Šāda atziņa izriet ne tikai no Satversmes tiesas konstitucionāli tiesiskā statusa un sprieduma juridiskās dabas, bet tas ir tiesiskuma elements. Citstarp sprieduma izpildi prezumē arī tas, ka netiek paredzēta spriedumu izpildes kontrole. Kā jau norādīts – spriedumu izpilde ir tiesiskas valsts prezumpcija.

¹⁴⁴ Kuris E. Judges as Guardians of the Constitution: “Strict” or “Liberal” Interpretation. In: Smith E. (ed.). The Constitution as an Instrument of Change. [B. v.]: SNS Förlag, 2003, p. 191.

¹⁴⁵ Sk. vairāk par tiesību aizsardzības mehānismiem Latvijā: Ziemeļe I. Cilvēktiesību aizsardzības mehānismi Latvijā. Grām.: Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā. I. Ziemeles zinātniskā redakcijā. Rīga: TNA, 2021, 441.–466. lpp.

¹⁴⁶ Jočiene D. Challenges to the Implementation of Individual Constitutional Complaints: Lithuanian Experience. In: Reports from the XVI Bilateral Conference of the Justices of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania and the Constitutional Court of the Republic of Latvia 30 September – 1 October 2021, Vilnius. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2022, p. 166.

¹⁴⁷ Ginsburg T. Judicial Review in New Democracies: Constitutional Courts in Asian Cases. New York: Cambridge University Press, 2003, p. 37.

¹⁴⁸ Barak A. 2006, p. 192.

¹⁴⁹ Langford M. Judicial Review in National Court. Recognition and Responsiveness. In: Riedel E., Giacca G., Golay Ch. (eds). Economic, Social, and Cultural Rights in International Law. Contemporary issues and Challenges. Oxford: Oxford University Press, 2014, p. 425.

Satversmes tiesas sprieduma izpilde nozīmē ne tikai nolēmuma daļas izpildi. Ja tiesa secinājumu daļā ir sniegusi tiesību normas interpretāciju, kas pieprasa likumdevēja rīcību, likumdevējam jārespektē tiesas lemtais. Jāprecizē, ka šī atziņa gan tieši neattiecas uz *obiter dicta*. Vienlaikus jāatgādina, ka saprātīgs likumdevējs vienmēr ieklausās konstitucionālās tiesas *obiter dicta*.

Satversmes tiesas spriedumu, kuros tiek skarti tieši cilvēka pamattiesību jautājumi, izpilde it īpaši norāda, vai valsti tiek ievērotas cilvēka pamattiesības. Proti, spriedumu izpilde savā veidā atklāj to, vai tas, kas definēts cilvēka pamattiesību teorijā, atbilst patiesībai un realitātei.

Kopsavilkums

1. Cilvēka pamattiesības ir objektīva konstitūcijas sastāvdaļa. Taču tieši to subjektīvā izpratnē, tiešā iedarbībā, spēja būt “dzīvām” piešķir tām īpašu vietu valsts tiesiskajā sistēmā.
2. Cilvēka pamattiesību esība Satversmē ir vērtība, kas raksturo valsti un sabiedrību un kas jācieņa un jāievēro ikvienam.
3. Tam, ka Satversmes pamattiesību daļa Satversmē tika iekļauta tikai 1998. gadā, ir būtiska priekšrocība – Satversmes pamattiesību katalogs raksturojams kā moderns, jo tajā iekļautas visu grupu pamattiesības, t. sk. arī jaunākās trešās paaudzes tiesības – solidaritātes tiesības, kuras nav atrodamas daudzu citu valstu konstitūcijās.
4. Atšķirībā no daudzām citām valstīm Satversmes pamattiesību katalogā ir iekļautas arī cilvēka sociālās pamattiesības, un sociālo tiesību subjekti – indivīdi ar valstī paredzētiem mehānismiem var prasīt šo subjektīvo tiesību nodrošināšanu.
5. Kultūras pamattiesības veido personu kā pašpietiekamu sabiedrības locekli. Tās arī ir pamatā cilvēka cieņas izpausmei, kā arī ietekmē personas un sabiedrības mijiedarbības daudzējādību.
6. Latvijā vides konstitucionālisms izpaužas gan kā konkrēta pamattiesība dzīvot labvēlīgā vidē, gan arī kā ilgtspējības princips.
7. Konstitucionālā tiesa nav vienīgais cilvēka pamattiesību aizsardzības instruments. Tomēr to īpašu padara tās sprieduma vispārīstā daba.
8. Satversmes tiesas sprieduma izpilde ir prezumējama. Tā izpilde izriet no tiesiskas valsts principa.
9. Satversmes tiesas sprieduma izpilde nozīmē ne tikai nolēmuma daļas izpildi. Saistošs ir viss spriedums, tostarp secinājumu daļā sniegtā tiesību normas interpretācija.